ومن یؤت الحکمة فقد اوتی خیرا کثیرا

الحمد لله والمنة که درین ایام بوجه احسن انتظام رسالہ

آہنگ دل

توصیف عقل توشہ دل

مع نکات مفیدہ و اشارات عجیبہ

در مطبع ... بنگلور طبع شد

ومن یؤت الحکمۃ فقد اوتی خیرا کثیرا
الحمد للہ والمنہ کہ دریں ایام فرحت التیام
آہنگ دل
توصیف عقل و توشۂ دل
مشتمل بر صفات حق تعالیٰ جل شانہ
مع نکات غریبہ و اشارات عجیبہ
حسب فرمائش جناب محمد عبد الباسط رشید
پریس بنگلور مطبوع شد

آہنگ دل

بسم اللہ الرحمن الرحیم

ای جلوہ گاہت شد تا دل من
گردید طور سینا دل من

خدمت نمودہ مخدوم گشتہ
خادم دل من آقا دل من

در زیر ظلش آسودہ خلقی
طوبی دل من طوبی دل من

ہر دل کہ باشد نالد ز دلبر
الا دل من الا دل من

در خدمت حق ادنی دل من
اعلی دل من والا دل من

دل قبلهٔ درهٔ جای دو عالم — دریا دلِ من پہنا دلِ من
کعبه چه گوئی قبله چه جوئی — مکه دلِ من بطحا دلِ من
حق داند اینک حق بیند اینک — دانا دلِ من بینا دلِ من
وارفتهٔ خود وارفتهٔ حق — پیدا دلِ من شیدا دلِ من
حق را نه بیند غیرے نداند — خودسر دلِ من خودرا دلِ من
فرمانِ حق را بالطبع راضی — تابع دلِ من شنوا دلِ من
دارد مساسی از غیر حاشا — اتقی دلِ من ازکی دلِ من
از بادهٔ حق مسرور و لبریز — ساغر دلِ من مینا دلِ من
تصویر حق را از چشم حق بین — دیبا دلِ من زیبا دلِ من
تابِ محبت آخر بیاورد — یکتا دلِ من تنها دلِ من

توقیع حق را زیبا سرآغازه — منشورِ حق را طغرا دلِ من
بر سر نهاده فرمانِ حق را — سرلوحه را شد طغرا دلِ من
حق در نهان ست از وی نشان ست — ظاهر دلِ من پیدا دلِ من
بحر امداز جا جائیکه جا نیست — شد لامکانی زینجا دلِ من
من خود پرستم زان حق پرستم — گفته دلِ من نادی دلِ من
حق را بخواهد دیگر نخواهد — هرگز دلِ من اصلا دلِ من
حق بین حق گو حق دان حق جو — الحق دلِ من حقا دلِ من
غائب مسمّٰی پیدا است اسمش — در جستجو شد عنقا دلِ من
ترکان شوقت یک لخت کردند — غارت دلِ من یغما دلِ من
جاهم بیفزود انعام فرمود — تشریف قربت تمغا دلِ من

ایمان نیارد جز صورت تو — منکر دل من ترسا دل من

از دل بدلها جائیست پیدا — یکجا دل من صدجا دل من

بعد عظیمی با وصف قربت — ابوا دل من دروا دل من

اقوال وار و احوال باید — دروا دل من ابوا دل من

وانکه بهاری رنگیں جدازی — خضرا دل من حمرا دل من

پابند هستی یکدست کردست — مارا دل من ایوا دل من

بالاو پستی با زیر دستی — پاهیر دل من بالا دل من

بار امانت نکشید غیری — اما دل من الّا دل من

راز خدائی بستر رازیست — بگشا دل من بیما دل من

وانکس کسیست الحق تقاضیش — هرآن نماید القا دل من

همچو سهی حق تا به حسنت هم
هر لحظه سازد ایما دل من

از تو خدا یا جز تو نخواهد
اکنون دل من فردا دل من

از شهرت حق گردید رسوا
نامی دل من رسوا دل من

ظل همای در رو تو دارد
شاها دل من شاها دل من

ای طائر شوق از آشیاں دور
تا کی نه سازی پروا دل من

بهر شهاب ثاقب نماید
نعره دل من غوغا دل من

عاقل به مشرق این دل بمغرب
ای وا دل من ای وا دل من

گو مهر با نم مهمان نیاید
گاہے دل من دروا دل من

ں در بندِ تحقیق — الحق دلِ من حقّا دلِ من

ی غافل چرا ای — اینک دلِ من اینجا دلِ من

مه ... هم ماه جفت — آنجا دلِ من اینجا دلِ من

مستِ الستم یاراں نویدے — ساقی دلِ من صهبا دلِ من

روز فراقش یوم عسیر است — از رنج نالد شبها دلِ من

با دشت صحرا یکرنگ گردید — صحرا دلِ من بیدا دلِ من

مهجور افتاد اینجا زبیداد — بیجا دلِ من بیجا دلِ من

آید یقیناً امروز و فردا

زینجا دلِ من آنجا دلِ من

توصیف عقل
بسم اللہ الرحمن الرحیم
ہست کلید درِ گنج حکیم
ہست خرد خازنِ گنج حکیم
اوّل مفتاح کنوزِ کریم
ہست خرد آبِ روانِ حکیم
دُرِّ یتیم ست ز بحرِ قدیم
روح گرانمایہ بود از خرد
روح علو پایہ بود از خرد
جانِ من ایں عقل و دلم جانِ او
شانِ من ایں عقل و دلم شانِ او
مطربِ توحید سرائی خرد
جلوہ تجرید نمائی خرد

عاقل جاندار گرامی شده — نامیِ بے عقل چہ نامی شده

صاحب جان از خرد انسان شده — اشرف مخلوق و علو شان شده

هست خرد طائر حق اشیان — نغمہ سرائے چمن لامکان

عقل بود شرط بایمان حق — عقل بود رکن بعرفان حق

راہ کشا راہ نما آمده — بدرقه تا منزل ما آمده

راهبر راه شریعت خرد — مرشد سالوک طریقت خرد

راهنمای ره تحقیق عقل — کاشف سر عقدهٔ تدقیق عقل

صفحهٔ فطرت که بخواند خرد — نسخهٔ حکمت که بداند خرد

طالب حق راست خرد دستگیر — می کند از مصقله روشن ضمیر

بار امانت ز فراست کشید — نور حقیقت ز بصیرت بدید

مخزن اسرار الٰهی خرد — مطلع انوار الٰهی خرد

تاج خلافت به سر خود نهاد — داد رسالت بجهان خوش بداد

نفس زبون است خرد بر نفس — محتسب نیک باصلاح بس

عقل چو ترغیب اوامر دہد
باز بہ ترہیب نواہی نہد

آمر و مامور خرد آمدہ
شاکر و مشکور خرد آمدہ

ہر چہ ز منقول بدین آمدہ
آن ہمہ معقول و متین آمدہ

کافی و معقول بیانِ خرد
شافی و وافی ہمہ شانِ خرد

عقل سلیم ست نہ غیر سلیم
عقل فہیم ست نہ غیر فہیم

عقل دلیل رہِ ایقانِ ما
عقل مدلل کنِ ایمانِ ما

جادۂ دین ست منور بہ عقل
شامۂ شرع معطر بہ عقل

فرقِ میانِ حق و باطل خرد
بیخردی ناقص و کامل خرد

نخل یقین راست خرد اصل و فرع
دین متین راست خرد اصل و فرع

تیرگی شک بزداید خرد
نور یقین را بنماید خرد

راہ یقین صاف نماید خرد
خار شک از راہ رباید خرد

عقل ز تشکیک ابا می کند
عقل ز تشریک ابا می کند

شک صفت ظلمت و عقل آفتاب
آفتہ خود ظلمت شب را چہ تاب

جملگی اوهام خرد سوخته / چشم خود از وسوسه‌ها دوخته

عقل باخلاص کند اهتدا / عقل رهائی بدهد از ریا

قرب حق از عقل بیابد بشر / خیر کند جمع و شود دفع شر

اشرف مخلوق شده آدمی / یافته چون عقل هدی آدمی

باعث آزادی خاطر خرد / موجب هر شادی خاطر خرد

عقل رهائی ز غلامی دهد / مخلصی از بند جفا می دهد

بر سر ما ظل ظلیلی خرد / رحمت حق فیض جلیلی خرد

ظاهر و باطن خرد آراسته / صورت و معنی همه پیراسته

عقل خضر [illegible] جستجو / معرکه آرای صف گفتگو

عقل ز صنعت پی صانع برد / عقل ز ایجاد به موجد برد

عقل بود چشمهٔ آب حیات / عقل رساند ز صفت تا بذات

عقل بود رونق بازار علم / عقل بود نیز خریدار علم

علم بود گوهر دکان عقل / علم بود جوهری از کان عقل

روشنیٔ علم شود از خرد / تیرگیٔ جہل رود از خرد

عقل ادیبی بہ دبستانِ ما / روشنیٔ شمعِ شبستانِ ما

مردمِ عینِ بصرِ علم عقل / تابشِ آبِ گہرِ علم عقل

عقل بود ناصحِ مشفق مدام / مفتیٔ صادق ہمہ جا لا کلام

دفترِ عقل ست حساب کتاب / باز ز عقل ست درِ احتساب

ناصرِ ابرار بود در جہاں / دافعِ اشرار بود در زماں

مخبرِ اخبارِ خرد ہست بس / حافظِ اسرارِ خرد ہست بس

حفظِ مراتب ہمہ تن میکند / خدمتِ ہر خار و سمن میکند

موجدِ ہر گونہ صنائع ہنر / مخترعِ جملہ بدائع ہنر

ناظمِ ہر امرِ اہم عقلِ ما / قاسمِ ہر طرح حکمِ عقلِ ما

رمزِ نہاں عقل عیاں میکند / معنیٔ بستہ بیاں میکند

حل کن هر عقدهٔ لاحل خرد — پرده کش معنیٔ معضل خرد

عقل نداند رهِ تفویض را — عقل کند عقدهٔ تأویل وا

جادهٔ تفویض بجوید خرد — مسلکِ تأویل بپوید خرد

عقل نه پیمود طریقِ مجاز — بابِ حقیقت ز خرد هست باز

عقل نه پیمود طریقِ مجاز — عقل شده راه حقیقت طراز

نامِ مجازی که نماند خرد — راه حقیقت که خرامد خرد

طاعتِ حق را همه پرداخته — عقل به تسلیم و رضا ساخته

هاتفِ غیبی بخرد مژده ده — هست خرد مخبر هر که و مه

لطفِ سخن از خرد نکته رس — لطفِ معانی ز خرد هست و بس

جان به تنِ لفظِ خرد در دمید — معنیٔ روشن چو گهر آفرید

منبعِ هر گونه فصاحت خرد — معدن هر نوع بلاغت خرد

غازهٔ رنگین عذار سخن | مایهٔ تزئین نگار سخن

رونق بازار سخن از خرد | زینت دستار سخن از خرد

از خرد این جمله سخن پروری | عقل دهد داد سخن گستری

هست خرد بادهٔ مرد آزما | پیر و جوان راست صلا خوش صلا

دل به یقین هست مکان حق مکین | عقل بود نور مکان بالیقین

مرتبهٔ عالی دل را ببین | جلوه گه شاهد جان آفرین

عقل کل از فیض دلم بهره یاب | شد دلم از نور خرد آفتاب

دل بمثل عرش خدا است خوش | عقل بلی گستر این فرش عرش

ذره دل مهر سما را حکم | نور خرد واقع هرگون ظلم

مصرعی از شاه دل آباد هست | ملک ز دستور خرد شاد هست

سمع و بصر شامّه و ذائقه	لامسه این پنج حس لائقه
مدرکه متخیّله مصوّره	واهمه و قوت متفکّره
کارکنان جمله بفرمان عقل	سرّ و علن تابع سلطان عقل
هر که بدل عقل فزون آورد	راز درون جمله برون آورد
دل که مدام ست اسیر خرد	خادم دلدادهٔ پیر خرد
جوهر دانش بتراشد چنین	گوهر معنی همه پاشد چنین
ذرّه دل مهر سمای خرد	تابش خورشید ضیای خرد

خانهٔ دل از خرد آباد باد

دل ز خرد عقل ز دل شاد باد

آمین

بسم الله الرحمن الرحیم

وصفها وصافها الی قدیم
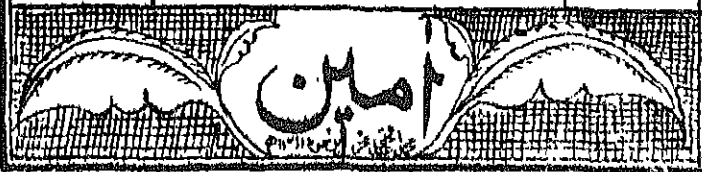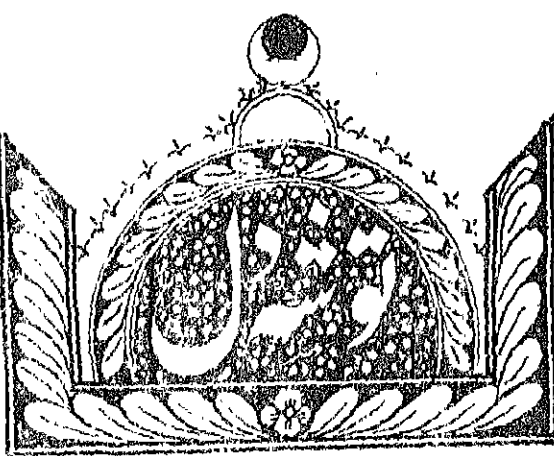
ای نامه نام تو ز آغاز — دل از روی خرد کند باز

ای کرده دلم بعقل دمساز — در راز وحدت این دو همراز

ای آدم خاک راه اعجاز — هیچو ز عقل دگشته ممتاز

نام تو اله و شان وحدت — تا بدهم گزند بار کثرت

کردی دل را چو گنج اسرار   زین مهر بود طلوع انوار

ای محرم راز تو دل من   عشق تو خمیر در گل من

آئینه معرفت دل من   منزل گه تست منزل من

ای مرکز عالم دوائر   وی نقطه بینش بصائر

از بال خرد دلست شهباز   بر عرش صفات کرده پرواز

ای هادی ذات تو صفاتت   مجموع صفات تست ذاتت

ای در ذات و صفات یکتا   یکتائی تو بذات یکتا

زنده بینا توئی توانا   شنوا گویا توئی ودانا

با این شش هم مرید هستی   در شش جهت این مزید هستی

در ذات صفات تو هویدا   در هر وصف تو ذات پیدا

جا نها چون جسم و مثل جانی   شایان تست لن ترانی

آن هادی خلق عقل اول
بر وی صلوات باد منزل

آن پیشرو طریق تحقیق — آن پرده کشای از زندیق

آن مخبر صادق یگانه — آن مصلح کامل زمانه

آن پایه شناس وحدت حق — زیبا لباس وحدت حق

آن ماحی هر مثال کثرت — بر هم زن هر خیال کثرت

آن مانع قیل و قال تثلیث — آن قطع کن نهال تثلیث

آن مثبت هر ثبوت توحید — اثباتش جمله قوت توحید

آن باب کشای بحث و فکرت — تفهیم نمای حسب عادت

آن پیش نهر کتاب فطرت — آن درس ده کتاب فطرت

آن مایه عقل بی عقیلی — هرگونه دلیل را دلیلی

او ہادی و عقل پرور — در راہ حقیقت او چہ رہبر

آزاد کن عقول از عقل — آباد کن عقول از عقل

تسخیر کن قلوب از عقل — تاثیر کن قلوب از عقل

تشریح کن مسائل از عقل — توضیح دہ مسائل از عقل

تشریحش بین چہ اعجاز — توضیحش با خرد چہ دمساز

برہان طلبید و داد برہان — از راہ خرد نمودہ تبیان

منقولش با ثبوت معقول — معقولش را دخواہ منقول

آں تارک بی ثبوت تقلید — تقلیدش از وی برد ید

آں گنج معارف و حقائق — بنمود عقلا کشید لائق

بخشید بکشاد راز نسیاں

حیواں ز عقل گشت انساں

از عقل بیافت او شرافت — از عقل بداد حق خلافت

از عقل تمیز نیک و بد شد — مسجود ملائک از خرد شد

یعنی که قوای جمله اکوان — از عقل نمود زیر فرمان

از عقل بیافت دین حق را — از شرع گرفت این سبق را

شد مظهر اسم جامع انسان — تابید چو شمس لامع انسان

از عقل بیافت قرب یزدان — عقل است ایمان و کشف و عرفان

مفتاح معارف الٰهی — مصباح لوامع کماهی

در کار چو عقل کرد انسان — شد شامل حال قرب رحمٰن

بیکار چو عقل کرد آنرا نجا — شد عائد حال هجر بشر لوا

تکلیف شرع آمد از عقل — این اصل و فرع آمد از عقل

حکمت علم خبیر آمد — حکمت خیر کثیر آمد

عقل آمده عارف طریقت | عقل آمده کاشف حقیقت

عقل آمده باعث شریعت | عقل آمده موجب طریقت

فتوای خرد بشرع حجت | بر هر اصل و بفرع حجت

دارد بعقل کو شریعت | دارد بعقل کو طریقت

واند بعقل کو حقیقت | باشد بی عقل را نه رتبت

ای واهب عقل و فهم و ادراک

از عقل انسان گذشت از افلاک

دل را عقل سلیم بخشی | این از لطف عمیم بخشی

باشد دل من ز عقل روشن | پوشد دل من ز عقل جوشن

دل با عقل و خرد بدل باد | عقل از دل و دل ز عقل آباد

نصرت بکرا ز دیگری بخشش | قوت بکرا ز دیگری بخشش

گوئیم صفات ہفتگانہ
ہر وصف بذات خود یگانہ

این سبع صفات ہفت قلزم — ہفت اقلیمی مگر دراں گم

در شش جہت است پنج نوبت — زین ہفت صفات حق بشہرت

اعلان خداست از صفاتش — در ہر وصفش بیان ذاتش

دارد نہ شبیہ نے مثیلی — ہر یک وصفیست بے بدیلی

ہر یک صفت است بے نظیری — ممتاز و بذات خود شہیری

ہر یک صفتش چو بے شریکیست — واحد بالذّات ولا شریکیست

یک اوست کہ این صفات دارد — مجموعۂ آن بذات دارد

یک ظلّ صفات دارد انسان — نسبت الّا نمود نتوان

قابلیت صفات عبد اصغر — با قابلیت صفات ربّ اکبر

اعلی اعلی صفات رحمٰن ادنی ادنی صفات انسان

نسبت بیکدیگری نے شرکت بیکدیگری نے

یکرا بدگر مکن تصوّر این پارہ خزف باشد آن در

نسبت زیگونہ ہم نہ لائق نسبت نہ بہی بہینست فائق

گوئیم صفات حق بتدقیق

بر مشرب اہل کشف و تحقیق

این وارث جملہ انبیا اند این محرم رازِ کبریا اند

ظاہر بینی مکن تو سیرت بنگر از دیدۂ بصیرت

صافی گیر و بہل کدورت بنگر معنی گذر ز صورت

صورت ز تو مستطیں ست معنی منزل گہ یقین ست

صورت بنیان مستطیان اند اصحاب شکوک ہمچنین اند

معنی یابان محققین اند — کشاف حقائق و یقین اند

یارب آیِنا حقائق خود — دل رابنما تو لائق خود

اول ز صفات حق حیاتست
ایمان بحیات حق نجاتست

ایمان تصدیق دل کمال ست — گنجایش شک دران محال ست

تصدیق و اعتقاد و ایمان — وہم و تشکیک نیست عرفان

حق راست حیات جاودانی — داند که چنین حیات ثانی

آغاز ازل چه لم یزل ہست — انجام ابد چه بے بدل ہست

حق با ازل و ابد بماند — بیرون زمانه حکم راند

گوئی ازلش که نیست آغاز — انجام ابد کجاست ممتاز

مخلوق مقید زمانه — بے قید آن خالق یگانه

حق راست بقا فنا بہ مخلوق — حق راست غنا عنا بہ مخلوق

حق راست حیات بی مماتی — حق راست دوام و ہم ثباتی

جز حق کہ چنیں ثبات دارد — کو دیگری این حیات دارد

ہستی خدا قدیم و مطلق — موجود ہمیشہ ذات بہ حق

ہرگز نہ عدم وجود حق را — حاشا نہ الم وجود حق را

ذاتش نہ گہی زوال دارد — دیگر کہ این کمال دارد

مخلوق ازل ابد ندارد — یکذات خدا کہ حد ندارد

یک اوست کہ واجب الوجود ست — یک اوست کہ واجب السجود ست

یک اوست کہ لازم الشہود ست — شایان خدائی این وجود ست

دریافتن لقای رحمن
بیشک مارا حیات انسان

گفتند آب حیات ما را | از روی مجاز این بقا را
خود آب حیات غیر این نیست | زین بند نجات غیر این نیست
چون اسپ مجاز تیز رانند | یاران ما الحیات خوانند

گفتند که خضر جاودانی ست
در دستش چشمهٔ نهانی ست

آن کیست که او مدام باشد | در زندگی دوام باشد
این شان عظیم آن یگانه | کو مالک ملک و هم زمانه
هر فرد بشر بمیرد آخر | عمر طبعی ولاست ظاهر
پیدا شد خضر اگر بر دست | ورنه وهمی ترا ببر دست
قرآن بدهد خبر بموتش | این حجت بینی بفوتش
هر نفس چشید لذائذ مرگ | ریزد هر نخل زندگی برگ

لازم هر نفس را ممات ست / زانجا که حیات بی ثبات ست

فرمود نبی اشارتی چند / در باب خضر عبارتی چند

فرمود ار خضر زنده بودی / حقا که زیارتم نمودی

بر مرگ خضر دلالت ست این / الحق روشن هدایت ست این

این راز شنو که فاش گویم / مضمون بی تلاش گویم

خود سالک راه خضر باشد / خود مالک راه خضر باشد

جوید راه بقا بیابد / از فیض خدا بقا بیابد

عقل انسان چه رهنما هست / این خضر رهبر بقا هست

تا چند این نغمهٔ غریبی / تا کی این قصهٔ عجیبی

بگذار قصص به قصه خوانان / رو آر دلا به رمز دانان

تحقیق ز راه عقل باید / معقول همیشه نقل باید

بالفرض خضر هنوز باشد / در فرحت و یا بسوز باشد

از بود او ترا چه سود است — وہمی از خود ترا ربود ست

تنہائی و این حیات جاوید — حنظلی گاہے ازین کسی دید

پس چونی مائل حکایات — آشفته اینچنین روایات

از دیدهٔ ہوش بین روایت — بنگر بروایت از درایت

تبیین صراط مستقیم ست
ہشدار که نکتهٔ عظیم ست

افراط نه شارع شریعت — تفریط نه جادهٔ طریقت

منہاج شریعت و طریقت — باللہ صراط استقامت

بشناس شمائل و رذائل — دریاب ز راه عقل ای دل

بگذار قبائح و رذائل — برگیر شمائل و فضائل

خلق متوسط ست مقصود — بین الاطراف اوست محمود

مذموم اطراف بیکرانه / حسن اوساط درمیانه

اوساط بتحت عقل آیند / زان جلوهٔ حسن خود نمایند

اطراف ز عقل دور باشند / زانجا مذموم در شمارشند

ظلم است و انظلام اطراف / در بین عدالت است و انصاف

عدلست ای طالب مکارم / در حق رب و عبد لازم

بین الاطراف بین شجاعت / اینست فضیلت و شرافت

یکطرف تهور است بنگر / جبن است ببین بطرف دیگر

هر دو طرف اند بخل و اسراف / جود است سخا میان اطراف

اطراف بود خمود و شهوت / در بین فضیلتی چو عفت

مذموم مذلت و تکبر / محمود تواضع و تفاخر

بنگر که عدالت و شجاعت / سرتاج فضائل و کرامت

اردو تین بین

طرفینش اقبح رذائل | هستند این تیرین خصائل
تعمیل فضائلست حاصل | تمثیلاً پلصراط مائل
از عقل سلیم گیر او ساط | تفریط گذارش افراط
حاصل اینجا کن استقامت | اینست ولایت و کرامت
بگذر اینجا ز پلصراطی | آنجانه صراط و نے رباطی
یا رب بره استقامت | مارا زفضل کن هدایت
یا بیم بری ز هر فضیلت | یا شیم بری ز هر رذیلت

در باب قیام و بعث از موت
هم حشر و نشر از پس فوت

گفتند نبی و بی تمثیل | کردند بیان زره قلولیل
مقصود نیست زین بیانها | حاصل زین جمله داستانها

خیر و شر را بود جزائے — بر نیک جزا بہ بد سزائے

بہ ہر فرقی عقل این ہویداست — معنی پوشیدہ نیست پیداست

تعبیر جزا بہ جنت آمد — قرب یزدان نعمت آمد

تعبیر سزا بنار آمد — مہجوری حق چہ خوار آمد

جز قرب خدا کدام نعمت — افزون ز ہجر او چہ نقمت

دنیا چو مقام کار سازیست — کن کار دلا کہ سرفرازیست

کار عقبی بکن بہ دنیا — این مزرع آخرتست پیدا

کن سعی کار ہا بدنیا — یابی در آخرت جزا ہا

تعجیل بکن مکن تو تاخیر — در کار خود بسی بہ تدبیر

زانجا کہ اجل قریب باشد — حال تو بس غریب باشد

مہلت یک ساعت عمل پیش — کن کار بقدر وسع کن بیش

اینجا هرگز مکن تو غفلت — کن خیر عمل ز روی همت
هرگز مکن این فریضه را فوت — قائم بشو و قیامت از موت

بشنو این نکته از سر هوش
هرگز هرگز مکن فراموش

هر فرد بشر که زاید اینجا — تا وقت مرگ پاید اینجا
از مرگ تعلقات دنیا — بگسلاند و آید او بعقبیٰ
آزاد شو و ز بند دنیا — پاینده کنون شود بعقبیٰ
با هر کار خود بدنیا — بخورد از رب خود بعقبیٰ
گیرد بسعادتی جزائی — یابد بشقاوتی سزائی
اینست مآل کارش اے دل — اینک مطلوب اوست حاصل
اینست قیامتی هویدا — بنگر چه صداقتست پیدا

صغری کبری همین قیامت — بنگر از دیدهٔ فراست

تعجیل حساب بس صوابست — اجرای ثواب یا عقابست

تعجیل و شتاب بهت فائق — تاخیر و درنگ نیست لائق

تاخیر جزا چرا بیان کن — تعویق سزا چرا عیان کن

تاخیر مدید از پی چیست — تعویق مزید از پی چیست

تاخیر بعید و انتظاری — تعویق شدید و اضطراری

از موت گران ترست بارش — لاریب قیامت انتظارش

خواهد بنده جزای اعمال — از و او رهی چه هست فی الحال

گوید حق باش تا زمانه — آخر بشود ز هر کرانه

انگه و همت جزای افعال — انصاف همینست ای نکوفال

بنگر بجزا انتظارش — بنگر صدمات و حال زارش

آیا بود این قرین نصفت　　آیا سزد این بعدل و رحمت

یا رب غنی نیاز تا خیر　　لایق نبود به هیچ تقدیر

تا ز تاخیر از چه داری　　تاخیر چرا به پیش آری

انبوه عظیم و رسفر هست　　حیران بنگر اگر نظر هست

پیر و چه گروه خلق حیران　　زینجا چه قدر شود شتابان

پس گو که قیامت عظیم است　　لحظه بلحظه امید و بیم است

گوئی صغری قیام یک کس　　اینک کبری بوفق تو بس

حیف است حقیقتش ندانی　　در بند مجاز اسیر مانی

مخلوق سزای بندگی نیست
او را چو دوام زندگی نیست

مخلوق پرست عبد خالق　　این بنده ناسزای خالق

حق را نشناخت بی بصر شد | گمراه شد و بقعر در شد

ای بنده عبادت خدا کن
دل از غیر خدا رها کن

محبوب تو حق ولا و فا کن | خود را به محبتش فنا کن
اینست حیات جاودانی | اینست حصول کامرانی
اینست بہشت فی الحقیقت | بنگر تو بدیدۂ بصیرت
اینست کمال روح انسان | اینست وصال جان جانان
فضل رب رحیم و رحمن | ہست این فوز عظیم ای جان

اعلام نمود شرع نیسان
بعد مرگ ہست زندہ انسان

فانی نکند حیات ما را | دائم باشد حیات ما را

لیکن نه رسد دوام انسان — هرگز بدوام خالق جان
بیحد نبود دوام مخلوق — گو هست بقا بکام مخلوق
فانی فی اللّٰه را بدانی — باقی باللّٰه او را بخوانی
امّا نشود گهی ملاقی — فانی به بقای ربّ باقی
نسبت به بقای او که دارد — رتبت چو بقای او که دارد
دارد بنده بوفق رتبت — لاریب بقا بحسب فطرت

این هم تبیین شرع بنگر
شرعیست مگر بطرز دیگر

عیش دائم که خواند جنّت — دوزخ رنج قرون و حسرت
ترغیب بعیش دائمی کرد — ترهیب نمود از غم و درد
فرمود مخاطب است ذی عقل — بیرون ز خطاب هست بی عقل

زینگونه رسول چون سخن راند | عقل کامل ازو سبق خواند
از مغز کلام مایه اندوخت | اخلاق جمیله را بیاموخت
بگرفت محاسن و فضائل | بگذاشت قبائح و رذائل
از باغ نعیم گشت شادان | خوشنودی حق مقام رضوان
بنده پس مرگ چون فانی ست | این رنگ حیات جاودانی ست
این آب حیات عین کوثر | این هادی خضر عقل رهبر
این ساقی سلسبیل و تسنیم | این قاسم گونه گونه تنعیم
این هادی جنت نعیم ست | این مانع آتش جحیم ست

دوم ز صفات حق بود علم
روشن در ذات حق بود علم

حق عالم و هم علیم و علام | واقف ز اغاز و هم ز انجام

باشد علمش محیط عالم
دریای بیکران اعظم

علم حق را نهایتی نی
حدی حصری و غایتی نی

داننده خداست عالم الغیب
دانای همه یک اوست لاریب

علام غیوب وصف ذاتش
ستار عیوب از صفاتش

داند همه عیب زان بپوشد
داند نه اگر چنان بپوشد

هرگز چیزی بر او نهان نیست
پنهانی کو که آن عیان نیست

بر اوست عیان نهان عالم
این شان خدا نه شان عالم

سر پوشیده حق بداند
راز مخفی تمام خواند

غیبی بخدائیش نگنجد
غیبی بخدائیش نگنجد

دارد نسبت که لفظ غیبی
دارد ربطی که حرف غیبی

با عالم و با خدا ندارد
دیگر این شان کجا بدارد

این شان عظیم آن یگانه — این علم محیط بیکرانه
یکتائی ذات را بیانی — برهان و حجت عیانی
حقا بی نقص ذات پاکش — بی عیب همه صفات پاکش

حق را دانی علیم و ناظر
حق را دانی خبیر و حاضر

دانی همه دانی خدا را — دانی تو علم کبریا را
تو آنچه کنی خدا بداند — در دل همه رازها بداند
خیری که شد یکه از تو آید — هر یک فعلیکه از تو زاید
در علم خداست تو بدانی — در پیش خداست تو بخوانی
دانائی او محیط دانی — بینائی او بسیط دانی
پس چونی مائل کتابت — حق را بدهی چرا تو زحمت

آنانکه کرام کاتبین اند | چون در دل تو چنین نشینند
حق را چه ضرورت کتابت | حق را باید ازین حسابت
علمش محتاج این لوازم | والله نبود و نیست لازم

بنگر ز نشان سوال گورست
بیند کسی که چشم او کورست

آن هر دو ملک نکیر و منکر | زینگونه قیاس کن بظاهر
ز نشان و دانی هر او میزان | وزن عمل و وفا ترا آن
این جمله لوازم بشر است | تفهیم عوام در نظر است

اعمال تو دیده است خود حق
حاجت بگواه نیست مطلق

پس از چه طلب کنی شهادت | خواهی تو چرا ثبوت حجت

ایمان کامل اگر بداری — ایقان کامل اگر بداری

لاریب خدا علیم و ناظر — بگذار او ہام باطل آخر

ماخوذ آیا شنید انسان

در محکمۂ عدالت ایشان

بر خط و کتابت ملایک — بہ قول و شہادت ملائک

دانی کہ خدا رحیم و عادل — بہ زین بکند عدالت ای دل

خود دید گناہ تو سراسر — تسلیم بکن تو حکم داور

انصاف مگر کجاست آخر — عدلی بہتر ز عدل ناظر

بشنو این نکتہ از فراست

قانون مسلم عدالت

ناظر شاہد قضا ز قاضی — اینست طریق راستبازی

ناظر قاضی کجا نه بینی — دستور ست این نکته چینی
هشدار و مگو خدای ناظر — هم قاضی و هم گواه حاضر
بقاعده این چسان روا شد — بیچاره وش این چرا بجا شد
توجیه لطیف از سر هوش — کن در گوش ای حبیب مخروش
از راه خرد بیافت انسان — در ذات خود خطا و نسیان
بی نیت کس خبر ندارد — جز نیت کار بر ندارد
بر حالت زار ابن آدم — قانون این داشته مسلّم
شایان بنده هست قانون — نی لائق شان رب بیچون
کو مالک عادل و کریم ست — رحمٰن و غفور و هم رحیم ست
قدوس و حکیم و هم جلیل ست — علام غیوب و هم عظیم ست
ستار عیوب بی نیاز ست — وهاب غنی و کارساز ست

سبحان الله شان ذاتش — از هر عملی بری صفاتش
بنده بنده خدا خدا هست — ناظر قیاسی بجا روا هست
اعمال بندگان بدانند — آیات شان همه بخوانند
سر قلبی بدو هویدا — پنهان هر ایک بدوست پیدا

بشناس حقیقت از مجازی
بنگر تحقیق را طرازی

کن غوص بمعنی کلامش — کن غور بنکته پیامش
گرویده مشو تو بر مجازی — غوص و فکرت طریق سازی
مفتون مجاز گر تو باشی — در تحقیق کی بباشی
در بند مجاز چند مانی — آیات خدا بغور خوانی
مقصود حقائق و معانی — مطلوب مجاز نیست دانی

برکن دل از مجاز و صورت
بینی تا جلوهٔ حقیقت

برخور از جملهٔ حقائق
حظ گیر از جملهٔ دقائق

سوم ز صفات قدرت حق
این پرده کشای قدرت حق

موجود خدا قدیر و قادر
معبود خدا نصیر و ناصر

غالب حق و عالم است مغلوب
واجب حق و عالم است موجوب

عالم عاجز بقدرت حق
عجزش لازم بقوت حق

بر در گہ او سران عالم
فرق ہمہ سروران عالم

بنگر در حسن آفرینش
بنگر فطرت بچشم بینش

نقشیکه بدست ربّ اکوان
بی زان عجز دنیا شد امکان

تخلیق وہم چہ داد تکمیل — ظاہر بکند چہ حسن تعدیل

خلقت چہ بنظم احسن آمد — تنظیم چو روز روشن آمد

بنگر بہ ثلاثۂ موالید

بہتر ز انہا کسی گہی دید

ذی روح و نبات یا جمادست — داد حکمت دران بداوست

اشرف ز ہمہ بیامد آدم

بر صورت خالق معظم

یکتا انسان بحسن خلقت — زیبا انسان بحسن خلقت

بیمثل انسان بحسن تخلیق — بنگر حسنش بچشم تحقیق

بنگر ز خرد بحسن صورت — بنگر معنی بچشم فطنت

تعدیل ظاہرست پیدا — تکمیل باطنش ہویدا

بنگر بجمال و هم کمالش
بنگر در جمال و هم تمالش
اشرف در خلق هست انسان
حسنش سرو علن نمایان
شکلی دارد نه صورتی حق
بی مثل و بے مثال مطلق
دارد جسمی خدا نه جانے
پیدا بکند همه بدانی
از هستی اوست هست عالم
جا بها در دست اوست محکم
او باعث هر وجود از جود
هر بود و نبود اوست موجود
حق هست خدا که جان جانست
فیضان نقش جان کل جهانست
معنی صورتش تو دریاب
هشدار ای دل بفیض شتاب
تشریف پر توصفاتش
دارد آدم بفیض ذاتش

از امر کبریا ے معبود
عالم همه شد بوقت موجود

شان والای کن فکان بین
تخلیق بکرد بے ظهیرے
آلات نداشته نه اسباب
چون با صمدیت او بباشد

از دیده هوش بین قران بین
بی وش نه شیر و نه نظیرے
بے رنج و تعب کشاده میدان
مستغنی الحاجت او بباشد

هر کار به تحت نظم و دستور
قانون مبین درو ست مسطور

قانون قدرت ست این
با قاعده صنعت بدیع
موجود گلیست یا که خاریست

آئین فطرت ست روشن
با ضابطه خلقت وسیع
حسب قانون بروی کار ست

صنعت بدهد سراغ صانع
در راه نهد چراغ صانع

ایجاد به موجودش رساند
حق باج وجود می ستاند

بنگر فطرت در آنچه فطنت
خلقت بنگر در آنچه خبرت

هر برگ چه دفتر معارف
دفتر همه مصلحت مصارف

کامل تحقیق تا قیامت
هرگز نشود ز دست حکمت

انسان عاجز به راه تحقیق
ناقص تحقیق او به تدقیق

بیحد تحقیق و درک محدود
عاجز ادراک ما به معبود

حد عرفان سدی ندارد
عجز انسان حدی ندارد

از دست خدا بقای عالم
در دست خدا فنای عالم

از عیب کند ہر آنچہ خواہد — بے عیب کند ہر آنچہ خواہد

بر ہر شئی او قدیر لا شک — قادر غالب نصیر لا شک

دانا ہمہ قادر توانا — بینا ہمہ غالب یگانہ

حکمش نافذ بجملہ اکوان — محکومی ہر یکی بفرمان

در قبضۂ او شہنشہانند — لا ریب کہ و مہ جہانند

عقل انسان ز روی حکمت

از راہ فراست و بصیرت

پیدا بکند عجائب دہر — برجا بکند غرائب دہر

بس کار عجیب می نماید — بر صنع غریب پیش آید

پرواز کند باوج دانش — ملاح شود بموج بینش

غواص شود بہ بحر حکمت — در جیب کند چہ در صنعت

در کار آمده فنون بسیار　　بهر کار این آله های پر کار

یک ذرّه خلق از و نزاید　　تخلیق محقّری نیاید

یک پرّ مگس نمی توان کرد　　یک ذرّه خس نمی توان کرد

یک ریزه سنگ از و نیاید　　یک گونه رنگ از و نیاید

یک دانهٔ خردل او نسازد　　یک شمّهٔ حنظل او نسازد

بنگر عجز کثیر انسان

بنگر حال عسیر انسان

عجز انسان به بین به عبرت　　بنگر حق را چه پایه قدرت

در سجدهٔ او جبین اخلاص

از عجز بنده ولا شوی خاص

دل را ز همّت کثیری　　در بند قدیه کن اسیری

چارم ز صفات ارادهٔ حق

تعبیری لی جادهٔ حق

هر فعل موافق اراده | هر کار مطابق اراده

آید کاری نه بی ارادت | یابد نه ظهور بی مشیت

انسان نکند بسهو کاری | شایان خدا نه سهو آری

زین عیب بود خدای پاک | دارد ز سهو ز ارادتش پاک

مجبور کن خدای عالم | کس نیست بعالم ای مکرم

نی جبر نه اضطرار دارد | قدرت همه اختیار دارد

شا اندر ارادت خویش | کاری کند از مشیت خویش

محکم هست ارادهٔ او | مستحکم بسکه جادهٔ او

هر کار خداست نیک و احسن
نیکست مشیتش بلا ظن

نیک است خدا و نیک کارش — گنجد نه بدی به کار بارش

هرگز نه رضای او بود شر — حاشا نه سزای او بود شر

حق گفت ز خود اصابت خیر — وز نفس مصیبت است لا غیر

بنمود چو راه خیر و شر را — فرمود که سعیکم لشتی

باید بنده سزای اعمال — ذره ذره بقدر مثقال

تحقیقش کن اگر نظر هست — فطرت خیر است و غیر شر است

از حق گروید فطرت خیر — از نفس شده است شر نه از غیر

از خیر نظام عالم آمد — وز شر این نظم به هم آمد

خیر است اصالت سعادت — شر آمده غایه شقاوت

خیر اصل سلامت و بقا هست — شر تخم هلاکت و فنا است

خیر است که دل شه و حق یافت — شر است که نفس رو وا زو تافت

ما اصابک من حسنة فمن الله و ما اصابک من سیئة فمن نفسک

از خیر نجات بندگان ست | وز شر خسران جاودان ست

اخیار بجنت نعیم اند | اشرار بہ آتش جحیم اند

یعنی اخیار را وصال ست | ہجران اشرار را کمال ست

راضی شدہ حق ز خیر اخیار | اشرار ز شر شدند فی النّار

لیکن تا تجربہ نیاید | تمیز خیر و شر نشاید

از مہر ہدایت الٰہی | روشن شد خیر و شر کماہی

ہادی ست خدا گہی مضل نیست
ہرگز ز ضلالتی خجل نیست

معنی مضل نہ این بباشد | گمرہ کن خلق و دین بباشد

معنی مضل مگر چنین ست | بکشا دیدہ کہ ہوش بیست

از عدل و ہدی خدای ذو المن | خود این باشد چہ فعل احسن

گمراه کننده را سزائی — گمراه شونده را جزائی

خواهد نه خدا گهی بدی را — جوید نه رضا گهی بدی را

تقدیر بدان فلاح نیکان — هم زجر بدان سزای ایشان

عدل و انصاف نیک کاری — شایان ذات پاک باری

از تست بشر شریکه آید — از عدل خدا سزا نماید

معنی متحقق این چنین است — تحقیق مبین و هم متین است

بگذار ظواهر شریعت
رو آر به معنی و حقیقت

طی کن ره مجازی از عقل — کن حاصل سرفرازی از عقل

بفگن بار مجاز از دوش — لولوی حقیقت آر در گوش

بشکن قید مجاز و صورت — پرواز بکن بگر حقیقت

خالق ہمہ نیکی آفریدست
تخلیق بدی ازو کہ دیدست

این سر کشف مقتضی ہست
تقدیر خیر و شر ہمین ست

اسباب حصول نیک کاری
دادست خدا ترا بیاری

آلات موانع بدی را
ہم کرد فراہم ای دلارا

خود باب بیان بخ کشودست
تبیین نیک و بد نمودست

فرمود اوامر و نواہی
بنمود بیان آن کماہی

ترغیب اوامر او بدادست
ترہیب نواہی او نہادست

دادہ بہ بشارت جزاہا
انداز نمودہ از سزاہا

از روی حقیقت او بشیرست
از راہ تحقق او نذیرست

یابی بصواب از و ثوابی
یابی بخطا ازو عقابی

مجبور نه تو بنده اکنون
کر دست نه جبر آن زبون

هر بد بود اندر اختیارت
خواهی تو اگر حذر کن ای یار

وفع بد هم بدست یارت
از شر ممکن زتست این کار

اسباب بدی بیافریدن
آلات شر بکار بردن

نیست بین جز عقل روشن
از شر شر باشد ای بخوفن

این شر ز دست تست بگذار
محسوب شوی ز جمله اخیار

نیست گهی عقوبت حق
شر نیست غضب نه قهر مطلق

حفظ ملکی بهر عذابی
حق حافظ خیر دافع شر

حفظ خبر بهر عقابی
حق ناصر خیر دافع شر

حق را نبود ارادت شر
مقصود خدای نیک شر نیست

حق را نه شر و مشیت شر
نفع ست ز خلق شی ضرر نیست

حق را نه بلیت در اراده
از حق حسن نظام عالم

زینگونه منوشش تلخ باده
از حق خوش انتظام عالم

رحم و قهرش برای نظم است
قهر و غیظش نه بنفسه خوب

هر قتل و بلیش نیز برای نظم است
کاری نکند که بی اسلوب

از حق بر حق ترا حقی نیست
جز فضلش هیچ بر و حقی نیست

اسباب صواب او بداوست
گر دی از خیر از چه کردی

باب خیری بر او گشادست
بالذّات ترا چه پا نمودی

از فضل محض او نوازد
انعام از فضل بر تو سازد

بر فعل بدت سزاست لازم
سامان بدی اگرچه او داد
خود کردی بد بہ اختیارت

تخییر ترا چو داست لازم
دفع شر ہم بدست تو داد
نی از جبر و نہ اضطرارت

تقدیر کسی نہ بد نمودست
باب تدبیر ہم کشودست

تقدیر بد اگر نمودست
تقدیر ترا اگر بد او کرد
حاصل کنی آنچه تو ز تدبیر
تحصیل سعادت و شقاوت
از سعی بلیغ هر چه یابی
کن سعی بلیغ و جهد بنما

باب تدبیر چون کشودست
تکلیف شریعت از چه رو کرد
پندار همین مراد تقدیر
در دست تو کن نظر بحجت
آن بهره تو مگر بخوابی
بین آنچه شود بتو عطاها

کن سعی جمیل و اتکا کن — بی سعی نه تکیه بر خدا کن

فرموده نبی چه آشکارا — قدری ببین فکر کن خدا را

زانوی شتر ببند بالکل — انگه بخدا بکن توکل

رحمن و رحیم حق بخوانی
قهار و عدل است دانی

تخلیق شقی سزای رحمت — هرگز نبود ببین فطنت

تعذیب شقی نه لائق عدل — تخریب شقی نه لائق فضل

کن آنچه که کارت است از هوش — فریاد قضا بکن فراموش

خاری بکنی و گوئی تقدیر — کاری بکنی و جوئی تقدیر

گر دست خدا ترا چو عاقل
از عقل بگیر کار ای دل

زنهار مکن خرد معطل — با عقل مدار کار افضل

جنونی را مواخذه نیست — هشدار مواخذه چرا نیست

از دست جنون چو عقل شد دور — از وهم شر شدست مهجور

گیرد نه خدا ازو حسابی — دارد نه بدو بد و عذابی

عقلست که باعث ثوابست

عقلست که مانع عذابست

عقلست به صواب آرد — عقلست زگناه باز دارد

انسان علیم رب وهاب — عقلست همه شکر بتو واجب

این گوهر بے بہا عطا کرد — زانعام بگیران بها کرد

این مایه کرم بجا نمودست — بر ما این مکرمت فزودست

انجم حسبان بکن قیاسی — بیرون از عهده سپاسی

بد فعل کنی تو از جنایت
گوئی تقدیرش از هدایت

بدنام کنی عبث قضا را
بگذر ز کجروی خدا را

بر ذمه تو حق شریعت
آمد با عقل و با بلوغت

از بدو شعور هست عهدت
زین عهد برون بیا به همت

میثاق الست فی الحقیقت
این هست نگر تو از بصیرت

یوم التکلیف یوم میثاق
یوم التشریف یوم میثاق

ای عاقل چیست یوم میثاق
یوم عهدت نگر به خلاق

عقل تو بعهد شد مکلف
عقل تو ز عهد شد مشرف

تکلیف بقدر وسعت است
بیرون نه ز حد قدرت تست

بایدت بهر قدرت | جهد باید بقدر طاقت
همت لا نفس بحد مقدور | زین بیش نه ولا تو مجبور
تعمیل او امر از رضا کن | تا وسع توقع خود ادا کن
پرهیز بکن تو از نواهی | یابی مقصود از الهی

در خلقت روح و عقل و اسباب
مجبوری ماست گونه در باب

ماهیت روح و خالق روح | برما تا عقل خویش مفتوح
ما نیست بما که تا بوقت | یابیم حقیقت از بصیرت
سازیم بیان نقد ادراک | تا زیم عیان نقد ادراک
تا وسع خرد بکار سازیم | تا حد خویش جان بازیم
گویا که نه ایم فی الحقیقت | مجبور ببین بچشم حسرت
ما از ین عجز نیست خسران | از جبر چنین مگو چه نقصان
چیزیکه ز وسع ما بدر ماند | ما لا طاقة لنا بخواند

امر یکه بوسع شاق آمد — مضمن مالا یطاق آمد
تکلیف زکوة بر تهیدست — وضع الشئ غیر موضعش هست
قرأت بصلوة جهر ابکم — اسماع خطبه بر اصم هم
نامعقول ست هم ستم عام — حق نیست پئ عبید ظلام
مجبوری ما بکردن ار شد — باز ار پئ او سزا مقرر
باشد ظلم صریح بے ریب — حق هست بری ز تهمت عیب

لفظ تقدیر است معنے
تقدیر شود خالق ما

روح و جسم و قوی و کارش — ادراک مصالح و مضارش
داد این همه بر زمین فرستاد — بایست برآنچه پیش بنهاد
حیوان و نبات یا جمادست — زیر فرمان همه نهادست
هر شئ بحقائق کماهی — هست آئینه خانه الهی
در پیش تو صنعت الہی ست — مجبوری تو بگو ببین چیست

دل را این دولتیست بس بخش

ای هادی ما تو رهبری کن — ما را تو عطا ضروری کن

در یاب این نکته از فراست
دانستن این اثر کیاست

از خیر به از ملائک انسان — از شر بدتر بود ز شیطان
مخلوق شریف شد مرکب — از هر سه قوی بحکمت رب
دیوی ملکی و هم بهیمی — بشناس که عاقل و فهیمی

فردی که رود طریق ملکی
بالا گردد ز جمله فلکی

وصف ملکی ره الهی — سالک واصل شود کماهی
این جاده سعادتیست مطلوب — این راه هدایتیست مرغوب

پر زراه بهیمی ار بیاید
خسران عظیمی بباید

ناقص بماند و بزاری
کمتر ز بهیمه آه و خواری

پرورد اگر صفات شیطان
مجروح هم ز بارگاه رحمن

در رنج و الم همیشه ماند
اجر کردار خود ستاند

این است شقاوت تباهی
یارب رانده پناهی

دیو است مگر قوای دیوی
در ذات اگر خبیث و دیوی

زشتش نامیده است ابلیس
ابلیس دگر نجا رجی نیست

این است حقیقت تلبیس
جز این [illegible] نیست

مقصود نبود فاعل شر | حق را نمود فاعل شر

گر زاد پرسد بگو شر از کیست | از لیست بگو سوال از چیست

آنگونه سوال هست باطل | سائل ز عقل هست عاطل

حق خالق شر اگر نویسیم | این را نه کج اگر نویسیم

یکتائی ذات را چه نقصان | توحید صفات را چه نقصان

بی عیب بود خدای برحق | این عیب بود بذات مطلق

پنجم ز صفات حق کلام است
لاریب کلام با نظام است

بی صوت و لسان کلام حق بین | بی حرف نشان کلام حق بین

الفاظ کلام نیست مقصود | معنی مطلب است و مقصود

شاهد مطلوب بی لباسش | معنی باید نه التباسش

معنی بفهم ما نه صورت — لفظ است اگرچه لفظ و صوت

از کن مکن خدا معبود — خود امر و نهی اوست مقصود

معنی است کلام را فصاحت — معنی است بیان را بلاغت

لفظی چو فصیح در کلامش — معنی چو فصیح در کلامش

الفاظ کش معدن سلاست — معنی همه مخزن متانت

لفظی چو فصیح شد بیاید — معنی بلیغ را بزاید

معنی بلیغ را بباید — خود لفظ فصیح تر بیاید

تا لفظ خودش فصیح تر نیست — معنی بلیغ جلوه گر نیست

این هر دو صفت در آن مثال — الفاظ و معنی چو همعنان

جامع مانع کلام یزدان — مانع جامع پیام رحمن

قرآن چه کلام رب اکبر

بی درک مطالب و مضامین
نقصان زمان تلاوت تو

با ترک مطالب و مضامین
خسران زیان تلاوت تو

بر تشنیع گفت حق باز
ای احمد کن تلاوت آغاز

بی فهم معانی و تدبر
لعنت قرآن کند تا لی

بدول قفل ست کن تصور
فرمود نبی تو در چه حالی

بی فهم کرد اگر تلاوت
قرآن بر وی نمود لعنت

حفظ قرآن بود کمالی
طالب که بدانیش مالی

حفظ بی فهم اگر تو داری
در نفس خود نظر کن

هستی تو زیان کار عاری
جبر نقصان این ضرر کن

تکلیف اندرون وسعت | بر ذمه نیست حسب قدرت

قرآن مبین بتو فرستاد | باب تفهیم بر تو بکشاد

مقصود ز فهم اگر نمی بود | از دادن فهم بود کو سود

تنزیل بودی برای تعطیل | تعمیل بغیر فهم تعطیل

عاقل آنکس که راه تاویل

پیمود است از خرد بتکمیل

تفویض نه راه فهم و خبرت | تاویل طریق علم و حکمت

تفویض بوفق آن زمان بود | بعد تحقیق نیست محمود

چون راه علوم را سپردند | تفویض به اهل آن سپردند

تاویل کمال علم و عقل است | تاویل دال علم و عقل است

تفویض بیان عجز ادراک | تفویض نشان عجز ادراک

ششم ز صفات حق سماعت
هفتم ز صفات حق بصارت

بی چشم خدا همه ببیند
غیرش کر و کنگان بنالید

بی گوش خدا همه بشنود
زینسان غیرش کجا بشنود

اعمال ما همه ببیند
افغان ما همه ببیند

بشنود فریاد و صیحت
بشنود هر واویلا و صیحت

از اقوال ۱۲

بینا شنوا خدا بداری
روآر و لا بذات باری

افواهی چون خواه از الهی
از غیر مخواه آنچه خواهی

حاجت طلبی ز غیر مولا
عیبست عنا مباد و فا یا

فریادرسی جز او نداریم
حقا که کسی جز او نداریم

تو رب غنی و بی نیازی | پس ناز و نیاز را چه بازی

بر ما منگر بلطف بنگر | ای رب کریم بنده پرور

جز عجز چه نذر تو بداریم | ما بنده و بندگی بیاریم

سر در سر راه تو بسازم | جان در توحید نذر سازم

دیدی اکنون صفات رب را
بنگر از دل تو ذات رب را

وحدت از هر صفت بیارد | کثرت و خلل در ان ندارد

یکتائی او دوئی نتابد | باری کثرت کجی نیابد

زانه شریک و ضد نیز | لم یولد هست و لم یلد نیز

توحید چنین کراست حاصل | تفرید چنین کراست حاصل

تجرید چنین جز او که دارد | تفرید چنین جز او که دارد

تحمید ایشان باوست شایان

تبجیل بی عدیل او را

شرکت بصفات و نی بذاتش

توحید ست اظهر من الشمس

توحید بست آنکه مومن

مشرک که دو سه هزار دارد

آنانکه دو سه خدا بخوانند

یک رب بدیکه دلنشین شد

حق بین حق گو بود دل من

دل خود عرش مجید آمد

با لی این نکته را ز قرآن

تحمید ایشان باد شایان

تفضیل بی مثیل او را

نسبت بذات و نی صفاتش

تفرید ست ابین من الامس

در وحدت ظاهرست باطن

در وحدت حق چه بار دارد

در فقر کثر باز مانند

آن دل حق بین حق گزین شد

حق دان حق جو بود دل من

تخت رب مجید آمد

بر عرش علی استوی الرحمن

آباد از تو دلم خدایا	بر من کردی کرم خدایا
با فزا از عشق تو دلم شاد	این خانه دل بلطف آباد

آمین آمین ہزار آمین
بی حصر و بے شمار آمین

تمت

توشۂ دل صفحہ ۳۵ سطر ۸ تتمہ

اِنَّ فِی ذٰلِکَ لَاٰیَۃً لِّمَنۡ خَافَ عَذَابَ
الۡاٰخِرَۃِ الخ ـ تعال الی آخر ہٖ

خوانم چو پارہ ز قرآن	از عقل ببین چگونہ یزدان
در سورہ ہود رتبہ معبود	کردست بیان یوم مشہود

یوم مشہود یوم معلوم
از روز قیام ہست مفہوم

مومن داند قیامت آید
از روز قیام ابا نشاید

انکار قیام از اہل ایمان
حاشا تا بد بحق سبحان

آخر بعبث نیست مقصود
ہرگز ای دل ز قدر معدود

معدود اجل بود بقدرت
مرگ که رسد بحسب فطرت

ہر چند گذشت الف سال
رفتست بسی قرون باین حال

آمد قیامت خیالی
تا چند امید نیست خالی

حالا که خدا خود اینقدر گفت
مدت چون لمحۂ بصر گفت

بنگر بکلام حق اشکر ست
معنی دریاب از بصیرت

خود لفظ اجل ہم آیت آمد
بنگر به تدبر صاحب مد

بنگر بسیاق آیت حق
اصرح آمد اشارت حق

گویا که صراحت است اشارت ‌‌ ‌ بنگر به اشارت صراحت

ممدود اجل اجل چرا نیست ‌ ‌ ‌ تا خبری غیر ازین بجا نیست

مفهوم خلود و هم ابد را ‌ ‌ ‌ در سورهٔ نور و هم دگر جا

بنگر چه وضاحت بیان است ‌ ‌ ‌ ممدود و معیّن زمان است

قربان نبی که بی‌تکلف گفت ‌ ‌ ‌ قائم بشود قیامت موعود

حق گفت چنان چنین بپیمبر ‌ ‌ ‌ هر دو مضمون همین است بنگر

ارض ز عجب زمان ابد ‌ ‌ ‌ تجدید به عذر و هم تجدید

تجدید جزا و هم سزا را ‌ ‌ ‌ باشد تا ارض و هم سما را

یا بهر کسی که او بهشتیست ‌ ‌ ‌ باقی خلد است هم جحیم است

دائم تا ارض و هم سما باشد ‌ ‌ ‌ قائم است این جزا سزا را

ما دامت کالارض والسموات | من بعد الفضال زایات
محدود اگر چنین ست تخلید | یا غیر معین ست تابید
تخلید نگر مدام باشد | تابید اگر دوام باشد
لازم ست این هر دو مقصود | از عقل سلیم باد نورست
تا هر قبل از فنای عالم | خلد و نار ست هر دو باهم
از حق باشد جزا به سعدا | هرگونه سزاست اشقیا را
یوم الموت که هست مشهود | یوم الدین ست و حکم معهود
آن روز جزا بخیر آید | آن روز سزا به شر گر آید
آن روز حساب رب اکبر | آن روز ست انفصال داور
تا وسع خویش ای برادر | کن کار چه انتظار محشر
کن کار بوقت هان چه دانی | تا کی در انتظار مانی

می آید اجل بوقت فطرت
تا چشم زدن اجل بیاید
از وقت اجل خبر نداری
پس کن عیش از اجل بگا
تا وقت بدست تست کن کار
غفلت مکنی گهی بادو

آنکه باشد ترا نه قدرت
چون لمح بصر خدا نماید
نقصان عظیم انتظاری
تا وقت مرگ هیچ مگذار
زاد عقبی بخود نگهدار
بگذار این انتظار محشر

چون مرگ آید حساب آید
پیش آید جواب باید

لوازم توکل

تمهید

بار امانت چو خدا عرضه داد　　آدم خاکی بسر خود نهاد

هست امانت ز خلافت مراد　　داد خلافت نگر انسان بداد

عاقل و ناطق شده نوع بشر　　داشته زان تاج خلافت بسر

خلعت عقل او چو ببر در کشید　　تاج خلافت بسر خود بدید

خالق خود را شده او جانشین　　نائب حق گشته بروی زمین

پایهٔ او هم ز ملک برگذشت　　مرتبهٔ او ز ملک درگذشت

از خرد انسان بشرافت رسید　　از خرد او هم بخلافت رسید

نوع بشر است گرامی بعقل　　در همه خلق آمده نامی بعقل

رتبهٔ او شد همه معلوم خلق　　خادم حق گشته و مخدوم خلق

فضل خدا یافته عرفان حق　　شد همه تن لائق فرمان حق

مظهر جامع شده انسان بعقل　　نیر لامع شده انسان بعقل

نعمت خاص است خلافت ز حق

دولت خاص است خلافت ز حق

ایزد برتر و خدای کریم
افسر بی‌بهای خلق عظیم

بر سر خوب رحمت عالم
بنهاد و زروی لطف و کرم

یافت او چو شد بخلق عظیم
حسن اخلاق یافت ز تتمیم

متصل گفت چون بیان این اکلیل
داد و اخلاق نیک را تکمیل

امر اخلاق ایزدی فرمود
با سبب اخلاق حق بخلق کشود

داد و اخلاق ایزدی آن هم
از ره عقل و نقل و لطف عمیم

از چون کار عظیم خود پرداخت
کو س اکملت دینکم بنواخت

باد و صلوا حق بود دائم
حسن اخلاق شد از و قائم

حسن اخلاق را بروز شمار
می شمارند بیشتر ز یار

حسن اعمال بعد ازان چند — رتبه هر دو را چنین بینند

در حدیث آمدست این مضمون — که سراسر بود خرد مشحون

مومن نیک خلق دریابد — درجه آنچنانکه می تابد

قائم اللیل و صائم الدهر — از چنین سان چنین این بهری

حسن اخلاق به نکو اعمال — رتبتی وار دای تحفه خصال

حسن اخلاق اصل دین آمد — نکته اینک نیوش بین آمد

حق بود آنکه گفته حکماست — از سر عقل نیست قول بجا

سروری نیک خلق را باید — جز بخلق نکو نمی آید

حیوانی بپایه انسان — نرسد جز بخلق نیکویی

شرف آدمی باخلاق است — در همه آفرینش او طاق است

جند ز اخلاق شغل انسانی است — بد ز اخلاق شغل انسانی ست

باعث حسن خلق چون عقل ست
همه مقبول حق همین نقل ست

اخلاق رحمانی
وفرائض النسائی

واطیعوا الله واطیعوا الرسول واولی الامر منکم

احمد از خالق زمانه — امری باطاعت سه گانه
در باب ثلاثه اطاعت — نازل فرمود حق یک آیت
بکشا قرآن تلاوتش کن — از پیش نظر درآیتش کن
الله ورسول وحکمران را — باشند بجان مطیع دلها
خود حکم آکه حکم ایشان — مامور اطاعت ست انسان

قول اہل خرد ازان ست — ملک و دین ہر دو توامان ست

شہ از پی حفظ ملک باید — شیر از شہ نصر دین نیاید

بہر امداد این دو ارکان — واجب آمد وجود سلطان

[illegible]ایست خلاف شہ بغاوت — حاشا نکنی بجز اطاعت

عصیان عظیم این بغاوت — خسران الیم این بغاوت

بر خود مده انحراف را راه — ہرگز مده اختلاف را راه

از صدق دلی مطیع شہ باش — بر چرخ شو و صدق شہ باش

اخلاص و وفاق کن شعار ست — بر صدق آمد مدار کار ست

خود را مفکن تو در مصیبت — بشد از نفاق ہست آفت

[illegible] خود نیست — مطلوب خدا اتفاق خود نیست

خود حکم الہ حکم ایشہ [illegible] حق — مطلوب خود ہم اتفاق ست

ہم شہ شود از مشیت حق

دین تو خلاف دین شاہ است — بر عکس آئین و رسم و راہ است

تا ہم فرصت بود اطاعت — ہرگز مانع نہ دین زملت

یعنی خیال را گذاری — این وہم ز عقل و فہم عاری

عاقل ہستی خیال عالی — در کار یکن نہ نیک حالی

وسعت در دین تو تمام است — تنگی از تست و کار خام است

ہرگونہ قیود را خیالست — در کار تو کرد و پست حالت

وسعت از حق بجود ایار — افگند ترا بحالت زار

از خود بحیات در بلائی — در تنگی گو مبتلائی

تیسیر تمام حق ترا داد — کارت بسیار سہل افتاد

دینی ہمہ وفق فطرت — آموخت نبی بحسب عادت

او نام تو کردہ است ای تا — کار آسان چہ سخت دشوار

در باب این نکته از فراست
گویم بتو از ره سلامت

از مذهب تو ترا چه کار است
در مذهب تو ترا نه بار است

دینی شده ات تراست دینی
از شرع تو گر جداست دینی

بگشا از اعتقاد قرآن
کن غور بحکم و دینم خوان

گوید نه تراست تو از جور
دین ما را بپذیر فی الفور

اما گوید بتو ز شفقت
از راه خشونت نه مروت

بتو ما را گهی سروکار
از دل رعیت وفادار

خواهیم از تو اطاعت خویش
فرمانبری و اتفاق خویش

میباش ای بنده خبردار
در سایهٔ ما بدل وفادار

از شوق دلی بدین خود باش
کن کار نیک که نه بد باش

هرگز نکنی خلاف قانون
کان بهر رفاه عام موزون

وکٹوریہ انگلینڈ بین — آن قیصرۂ زبدۂ سلاطین

آن حاکم بحر و بر اعظم — ملکش چه وسیع و حکم محکم

آن حامی و عون دین عیسی — آن حافظ جملہ کیش و دینہا

آن مادر نیک ہند و برٹن — دلجوئی خلق راست مامن

بر ملک وسیع پادشاست — بر تخت قلوب حکمران است

اقوام مختلف براحت — در سایۂ قیصری سلامت

انبوه عظیم اہل اسلام — در ظل ظلیل او بآرام

در سایۂ مہاراج میسور — آن والی ملک نیک دستور

آن راجۂ اعظم و دلاور — آن میر و عالیشان قیصر

آن واقف رمز کاردانی — شیدا بامور حکمرانی

مامون بامن پادشاہان — پروردۂ گہ داد و دیوانہا

در طاعت حق اطاعت شاه | از صدق دلی گواه رحمان
این قیصر و راجه را الٰهی | هر حال ز چشم بد پناهی
در سایهٔ قیصرهٔ مهاراج | شاه ملکست و صاحب تاج
اقلیم هند و ملک میسور | در ظل ظلیل فیض معمور
هردو این خاندان سلامت | هردو این دودمان سلامت
در دست تو قیصران عالم | در حکم تو سروران اعظم
از جمله عباد قیصر انند | در سجده تو سر سرانند

بر حال هر همه کرم کن
از فضل خویش رحم هم کن

آن صاحب خاتم نبوت | آن نبض شناس حقیقت
آن صاحب دین نصاب حق جو | آن مرسل فی الکتاب حق گو
بر او صلوات و سلام باد | از فیضش خلق محترم باد

هر یک ز تیشه بنای دین ست — بر هم زن بیخ دین همین ست

بشناس حقایق ای برادر — گر دوست خدا ترا خود در

آن هر دو خبر ز خوی خود کن — این هر دو بشوخ خن [illegible]

اینست شریعت و طریقت — این شیعه و این حقیقت

این ست آغاز نیک و انجام — بشنید خرد دین اسلام

هر کس که بدین طریق نیکوست — مغز همه اوست

هر کس که بدین روش شتابد — گنج همه او بیابد

خود را تو بدین طریق سازی — از قرب سرفرازی

ای هادی ما بفضل عامت — بیهم ره استقامت

در راه تو جان و دل ببازیم — لنگی ز طریق [illegible]

توحید و نفع غیر ورده — از شرک و زبان غیر بینه

اسلام مجاز طی نمائیم | در جمله گه حقیقت آئیم

دل را در عشق خود بداری
در نفع غیر واگذاری

بگفت این حدیث خاتم انبیا
رسول امین عبد خاص خدا

بدون عمل علم باشد وبال
عمل بدون علم است الحق ضلال

عمل خوش ثمر هست از نخل علم
عمل بایه خیر از نخل علم

ثمر نیست نخلی ثمر از کجا
تو بی نخل آری ز خیری بجا

بخواهی اگر باشی تو مرد کمال
حذر کن حذر از وبال و ضلال

بیارا ز حسنه تو علم و عمل
بباید ترا هر دو این بی دخل

ثمر بر دهد از عمل نخل علم
نشاید این شجر در دل بی حلم

ثمر بی عمل علم بی شجر
نشاید درختی که نارد ثمر

تا صفه خاصان خدا مصطفیٰ — کرد بجا اندره عقل ابتدا

سعی نمودن آید و اتمام آن — ذمه خلاق زمین و زمان

سعی طلبی تو و لا نه شده — کار بکن عازم و جازم شده

گر بکنی سعی جمیلی بکار — حق بکند از فضل تو را کامگار

زانکه خداوند بود کارساز — چاره گر خلق و لیسی بی نیاز

سعی تو ناکاره کند حق چرا — بنده بیچاره کند حق چرا

هست خداوند رحیم و کریم — باسط و وهاب و علیم و حکیم

نقش نگار است کند کارساز — رب جهانست و خلاق نواز

عقل بداد و همه آلات داد — باب سهولت بر حست برگشاد

مقصد حق گر بزبان تو بود — انچه بگو این همه نصرت نمود

حامی خلق است و معین و نصیر — نصرت و عونش همه دستگیر

شکوه تقدیر کنی تا کجا / گردنه تقدیر تو بدو والعطا

سعی فزون کن همه تدبیر کن / بهر جهاد حیله نه تزویر کن

کاهلی و حیله گری واگذار / از خرد و همت خود کن تو کار

هر چه از خوبی تدبیر تست / کیفر تقصیر تو تقدیر نیست

حق بکند نیک بتو فضل عام / در همه حالت بتو از و مدام

منت و شکری بتو واجب بود / شکر تو کی لایق واهب بود

نعمت فطرت که ترا حق بداد / سعی بلیغ ست ز شکرت مراد

شکر خرد تبعیت حکم اوست / تبعیت عقل بانسان نکوست

شکر قوای که بتو داد حق / از ره تحقیق بگیر این سبق

داشتن هر همه در کار آن / شکر بس ست نه تعطیل وان

عقل و قوی را چو معطل کنی / شکر بکفران تو مبدل کنی

همین عدلست ای دل در حق خویش — نگر این نکته داری بیش از بیش

گهی از شوق قلبی طاعت حق — بجا آری سپاس نعمت حق

همین عدلست ای دل بهر اغیار — حقوق هر یکی را تو نگهدار

مکن ظلمی بغیری ای برادر — بترس از عدل داور روز محشر

نخواهی از کسی چون ظلم بر خویش — مکن از جور خود هرگز دل ریش

بفرمان رسول الله دلبند
بکن عدل و ز دل کن گوش این پند

گفت صدیق اکبر اشتهر — اولین جانشین پیغمبر

یار غار و خلیفهٔ احمد — که بجز توشه هر که شد بلحد

همچنان ست حالش ای طالب — بی سفینه به بحر شد راکب

صالحات ست توشهٔ عقبی — بهترین زاد آخرت تقوی

کن عمل نیک و زاد خود برگیر
هوشدار و بغیر توشه ممیر

مزرع آخرت همین دنیاست
جای اعمال صالحه اینجاست

آورد مرد صالح الاعمال
توشهٔ عاقبت باستقبال

نبرد مرد طالح الاعمال
توشهٔ آخرت بغیر وبال

بے سفینه به بحر غرق شود
بی بضاعت بنار حرق شود

زاد اعمال خیر پیدا کن
پی آخری همین مهیا کن

پیش خود کن روانه برگ و بار
وارخود را تو برکنار ز نار

گفتمت هوشدار و کار بیار
مفت شمر وقت خویش را بشمار

مر مصطفیٰ را خلیفهٔ ثانی
قوت و عون دین حقانی

زینت منبر اعدل اصحاب
ناطق حق عمر بن الخطاب

خوش نوائی زراه عقل سرود | گنج سربسته از خرد بگشود

عز دنیا یقین بود از مال | عز عقبی بصالح الاعمال

خیر اعمال اکثرست از مال | نیست بی مال صالح الاعمال

صدقه و فطره و زکوة و خیر | همه آید زمال شیئ از غیر

غور کن اکثر از نکو اعمال | کی توان ولا بغیر از مال

تاج اعمال خیر نفع غیر | کی بغیر مال سکتی این خیر

ست لابد حصول مال کثیر | بطریق یمین نه راه خطیر

و تمازیا عقل و تمیز | تا بیابد بدست اکثر خیر

ما ست مال غیر ای یار | همه بگذار مال غیر زعار

مال خود را بیار و از همت | خیر کن خیر کن مکن غفلت

هرگز از دست خود مده این خیر | مال خود صرف کن بجا خیر

عز دنیا و عزت عقبی — هر دو باید ترا بعز خدا

هر دو در دست تست کن همت — زانکه عاقل ترا خدا کردست

از چه گوئی که مال هست و بال — بگذر از عقل زین خیال محال

تا بکجا داری این خیال زبون

بخدا عاقلی مشو مجنون

کان عثمان جامع القرآن — کاملا فی الحیاء والایمان

سومین جانشین پیغمبر — آن غنی بوده در دهر اشهر

از ره عقل این نوا سنجست — بینوا را نوای او گنجست

غم دنیاست ظلمتی در دل — غم عقبی ست نور دل کامل

هست دنیا تو فهم کن مفهوم — بعض محمود و بعض او مذموم

غم محمود خود غم عقبی — غم مذموم خود غم دنیا

ظلمت قلب و نور قلب نگر — تیرگی این یکیست نور دگر

بین این دو نگر چسان فرقست — از زمین تا به آسمان فرقست

غم دنیای دون مخور ای دل — ظلمت قلب هست زین حاصل

غم دنیای نیک خور کین غم — نور باطن دهد ترا پیهم

بدهد زاد آخرت این غم — خوش روی سوی آخرت زین هم

نیک اینجا و نیک هم آنجا — بدهد او ترا خدا ز عطا

ترک دنیای دون بگو از عقل — هم تو محمود را بجو از عقل

زانکه محمود مزرع آخرست — این چنین گفته رسول خدا است

هر دو دنیا اگر تو بگزاری
مزرع آخرت کجا آری

واقف سر حق علی ولی — مایهٔ حکمت خفی و جلی

گنج علم لدن دلیل هدی — مخزن الفضل خاتم الخلفا

خوش بفرمود نکتهٔ کامل — فهم کامل بیار ای عاقل

طالب علم را جهان طالب — خلد او راست جاودان طالب

طلب معصیت کسی بکند — نار او را طلب بسی بکند

پایهٔ علم بین و رفعت او — پستی جهل و هم مذلت او

دانش و علم باعث عرفان — حمق و جهل موجب حرمان

دل شناسد بعلم یزدان را — علم باید لقای رحمن را

کی بداند شریعتی بی علم — خود نداند طریقتی بی علم

معرفت کی سزای بی علم است — نه حقیقت بهای بی علم است

طالب علم رب خود بشناخت — کوس نصرت بجنتی بنواخت

کن طلب علم را تو ای فاخر — حی شد جنت بجو و آخر

جهل خود اصل معصیت باشد
تخم خسران آخرت باشد

نشناسد خدای را جاهل
کی بیابد جزای را جاهل

طالبش گر نمی کند دوزخ
چه کند بس همی کند دوزخ

علم در قرب کردگار آرد
جهل آخر بقعر نار آرد

فصل اندر صحبت و منفعتها

احمد گفت رسول برحق
قولش همه صادق و مصدق

آن هادی شاهراه تحقیق
حلال همه مشکلات تحقیق

بر او صلوات و بر صحابه
قربان حدیثش اقربا و

رحمت که بود اختلاف علما
باب التحقیق و اشد ابنا

تحقیق بفکر و غور آید — چون جام خرد بدور آید

تحقیق از اختلاف خیزد — تدقیق از انکشاف خیزد

تقلید کسی بود نہ تحقیق — رفتن پس دیگری نہ تدقیق

تقلید محض حمق و جہل ست — تحقیق کند ہر انکہ اہل ست

تخلیق خرد چو مختلف شد — راز تحقیق منکشف شد

یکسان نہ عقول را خدا کرد — طرز ہر یک جدا جدا کرد

دانی کہ چہ حکمت خدائی ست — بہر تحقیق رہنمائی ست

باشد فرق عقول پیدا — لازم بود اختلاف آرا

باہم چو تفاوت عقول ست — جذر تحقیق را اصول ست

جمعیت دل بہ آل تحقیق — رحمت صلہ و مآل تحقیق

تحقیق ثمر دہد یقین را — سازد دلی وہم حق گزین را

فطرت تحقیق اگر جوید | تقلید براه جهل پوید

از حق ذی عقل را شناکید
واجب تحقیق شد نه تقلید

آن اشرف الخلائق | تفضیلش به عقول فائق
آن هادی خلق الی الکمالات | آن مانع مردم از ضلالات
دینی که اهم فتاد ما را | از حق بگرفت داد ما را
آن هادی ما بدین معقول | منقول او همین معقول
در هر امر که عقده نکشود | استفت قلبک او فرمود
امریکه حقیقتش ندانی | تحقیقش کن که در نمانی
تحقیق از فکرت آید | این عقده ز عقل بکشاید
از غور دل تو نور گیرد | احقاق حق ظهور گیرد

دل را در غور گر نه داری | فرض خود را همی گذاری

گر نیست کسی که پرسی او را | پرسان شو قلب با نهی را

زانکه در خلاف رود او | فتوای دلت ضرور افتاد

هر کس ز خواص یا عوام است | فتوای دلش اهم مدام است

از جهل چرد تو را تقلید | بر دوش کش گناه تقلید

بر هر یک قول غور فرما | کورانه مرو تو راه اینجا

بر خود مپسند بار کاست | تقلید اغیر نیست یارست

کار تو فساد گر پذیرد | تقلید کسی نه دستگیرد

آری عقل تو دستگیرد | کار تو خلل اگر پذیرد

خواهی که حقیقتی بدانی
استفت قلبک بخوانی

نبی آن آفتاب اوج حکمت
محیط علم حق را موج حکمت

ز بحر دانشش گنج این لآلی
بگوش شاهد ادراک عالی

شوی با عالمان گر گرم صحبت
بکن در گوش قول اهل حکمت

خدا زنده و شد از نور حکمت
دل مرده که باشد گشته ظلمت

دل مرده نماید زنده انسان
زمین مرده چون از آب باران

بود حکمت حیات قلب مرده
بود حکمت ثبات قلب مرده

بحکمت دل نوری نیابد
تجلی چنین طوری ندارد

بود نوری فروغش از جلالی
ظهوری انشراحی از ضیائی

خدای پاک خلاق و کریم است
باسمائش علیم هم حکیم است

بیانی در حدیث هادی ما
دو لفظ آمد بیک معنی هویدا

نظر کن در نظیرش از بصیرت
بعلم و عقل حاوی لفظ حکمت

متین نماید او دین مبین را / مبین گرداند او شرع متین را

معانی گوید از قانون فطرت / ضوابط را کند مشمول حکمت

ضد افطرت نمود اهم القوانین / بنقش نیک دنیا هم نکو دین

بود اکسیر اعظم صحبت او / مفید جمله عالم صحبت او

همین اکسیر اظهر هست گر هست / همین کس کیمیاگر هست گر هست

بدست آری چنین فرد فریدی / شوی این پیر و مرشد را مریدی

جلیس عالمان باشی بخبرت / کنی قول حکیمان را سماعت

شود حاصل ترا این سربلندی / بدنیا و به عقبی بهره‌مندی

کسی گوید ترا گر من بدانم / تو بشنو قول من زین به ندانم

دلیل و حجتی از من چه خواهی / دلیلی خواستن باشد تباهی

و یا گوید فلان فرد یگانه / بنظم خود فسانه در زمانه

بگفتا و ترا نیست کافی — بجز قولش دلیلی هست شافی

ترا کافی که با خود پیشوا یم — تو سالک هستی و ما رهنما یم

نمی‌فهمیم و فهمانیدن ما — نمی‌آید تو پیروی با سر و پا

چرا ای این قدر گستاخ و بیباک — چرا این خود سری ای شوخ چالاک

بلا حجت تو قول ما بگیری — بهر [illegible] و تکبر [illegible] نگیری

بی اثبات شعر ما خراشی — چرا این ضد و چه [illegible] باشی

خرد بگذار و بر ما اتکا کن — تو [illegible] باشی و با این پیشوا الکن

اگر گویی که ای در علم یکتا — ز باطل [illegible] عقده بکشا

بکن لطف و کرم شعر عیان کن — تو لیکن در چه چیزی بیان کن

چرا این چرا آن هان نگویی — تو از راه خرد این راه پویی

مدلل قول خود کن از دلیلی — ثبوتی و کثیری یا قلیلی

بپاسخ او بگوید من بدانم   دلیلی غیر این بیشک نخوانم

تو گویی اینکه حق ما را خرد داد   بده ای رهنما خود عقل را داد

چرا بیکار داری عقل خود را   معطل چون کنی بنیان خود را

نه این با شعار فهم و تفهیم   نه این با طریق درس و تعلیم

بباید در غضب انبعثت تقریر   کند تو را نه از جهل تکفیر

بجنباند بسی رگهای گردن   نداند هیچ غیر از ظلم کردن

سخن راندن چنین ظلم عظیمی   معاذ الله چنین تنبیر الهی

روا کردار و علم و عقل این ظلم   گوارا از بعقل و نقل این ظلم

ندارد بهره آنکس ز منقول   نصیبی نیست او را از معقول

چنین کس را خدا حافظ نگوید   مرا او خود ندارد هر که نجوید

بجان زرشق از رحمت نظر کن   به پیشش گر روا درد کن

شرع قانون است معقول و مبین | نور شرع از دید باشد عقل بین
عقل را خود هست از وی اکتساب | عاقل آن کو نفس خود گیرد حساب
فاسق آن کز نیک شد با خرد | در دنیا بود صد با خرد
آن شبه با دیگران از هم جدا | خیر و شر را هی نما بد و انما
تا شد فرمان حق با شد خرد | تا جهان شود کبالی نیک و بد
وار نفس خود بفرمان خرد | تا که آن کو شود آگاه رب
نفس را مغلوب و غالب کن خرد | نفس مسلوب و سالک کن خرد
عقل را در کار دار و کار کن | تو شه عقبی بدنیا بار کن
نفس خود را دار اندر احتساب | تا بتو آسان شود روز حساب
بل شوی فارغ بدنیا از حساب | گر بداری نفس خود را احتساب
زانکه حق داند که کردی احتساب | سید خیر البشر بحساب

مایه نکبت بود خود جهل او — در مصیبت افکند خود جهل او

در وطن واند کسی را جاهلی — خود بداند هر کسی او را کاهلی

در گریزد از صحبتش بس ناگزیر — هر کی باشد صغیر و هم کبیر

جاهلی ناکاره دنیا و دین — کو وجود او ست باری بر زمین

ای برادر فاضل عاقل بباش — جاهل و ناقص مشو کامل بباش

حق بداد عقل و هم عاقلی — در گریز از جاهلی و کاهلی

کار انسان نیست جهل و کاهلی — کار انسان عاقلی و فاضلی

عار عقل این جاهلی و کاهلی — باز یک عقل علم و عاملی

عالم فاضل بشو از عقل بیش

عامل حسن عمل تا وسع خویش

احسن الاوصاف انصاف آمده — نیک بنگر منبعش صاف آمده

جوهر انصاف با شبه بها — آمده از معدن عقل و صفا

موهبت انصاف بس عقل سلیم | موجب انصاف درک مستقیم

خالق و مخلوق از انصاف خوش | رازق و مرزوق از انصاف خوش

هر زبان انصاف را ورد کن | در طریق راست اظهار کن

بایدت انصاف چون در حق خویش | در حق غیری بکن انصاف بیش

با انصاف باشی دائما | تا جزای خیر یابی از خدا

جاده ایست محکم جاده الیست | باده انصاف خرم باده ایست

خوش بنه دل بین جاده خرام | خوش گوارا این باده نیز صبح و شام

عاقلی مگذار دل انصاف را
وصف خود کن احسن الاوصاف را

بفرمود این خداوند قدیری | نصیر العجز با خبیری

بقدر طاقت نفس ست تکلیف — ببین این را که تکلیف ست و تشریف

عطای حق ببین موهبت بین — برای عجز انسان رحمت بین

بما دادست دینی از کرامت — که باشد حسب فطرت حسب طاقت

بقدر قوت ادراک ست ایمان — بوسع فطرت آمد فهم عرفان

اوامر تا بحد قدرت ما — نواهی تا بحد وسعت ما

بود اعمال قدر طاقت ما — بود تکلیف حسن عاملی و فاعلی

همین خواهد خداوند علیمے — کریمی هست تحصیل علم و عاملی

بحد خویشتن او را شناسیم — بقدر وسع خود او را

بجا آریم تا امکان او امر — کسیم از قید دل اخلا

بگفتا هم رسول داور ما — براه فطرت الله بشیر ما

بیاورد هم شما را دین آسان — نباشد مشکلی در دین نمایان

بعقل و فطرت خود کار سازید — برون از طاقت خود دل میازید

خدا فرمود لا اکراه فی الدین — نباشد جبر را خود راه فی الدین

سراسر یسر در دین را بیان ست — نه عسرت نه دشواری عیان ست

نه جبر و اضطراری در شریعت — نه دشواری نه تنگی در طریقت

همه کار آسان از ره عقل — نه حیله بهر انسان از ره عقل

جاده اندر عقل و دین بداست — بنای دین بعقل او نهادست

خوش بصد ... بستر از آن بین — بنای دین نهاده بر خرد بین

...واری عقل خود را — چنان سازی تمیز نیک بد را

کجا ایمان بے عقل — کجا درک و کجا عرفان بے عقل

کجا بے عقل را اعمال صالح — بجز حرمان نصیبے نز طالح

کجا بے عقل داند قدر اعمال — شناسد کے عمل بے خرد حال

چه گیرد زاد از دنیا بعقبی — کسی کو نشکند فهم و خرد را

بجز عقل باشد نقل دیدن — ز شاخ عقل عاقل خوشه برچین

ز راه عقل و دانش عقده بگشا — بهرچه بیدانشی هرگز مپیما

علامت شد دین بر عاقل است آن — بجنون نیست تکلیفی ز یزدان

بقدر وسع مین صوم و صلوة است — بحد وسع مین حج و زکوة است

چرا از دست خود تنگی نمائی — چرا از وهم خود رنجی فزائی

چرا دشوار سازی کار خود را — بیفزائی ز وهمی بار خود را

لبد چون کنی سیری بعجزی — نباید عقل را عسری بیسری

بصدق و زهد و تقوی سعی بنما — میفزا بدعتی لیکن سنت را

چرا بر دین حق افزایش تو — نخواهد دین حق آرایش تو

بحسن دانشش صد زیب پیداست — بحسن ذاتیش زینت هویداست

مشو مفتون رنگ آمیزی خود مشو مجنون این چیز تمیزی خود

بباید حسن سادہ دیدہ ور را بباید حسن ذات اہل نظر را

بود آرایش آلایش دین صفائی دین مکدر شد ز تزئین

کجا رہبانیت باشد به اسلام درینجا است رہبان چہ ناکام

ہمی از بام آمد فتنہ انگیز بلا انگیز و ہم رہبانیت خیز

رسول حق چه رہبانی نبودست بقول منع رہبانی نمودست

بود رہبانیت برعکس فطرت بہ دین حق ندارد ہیچ وقعت

طریقت خدمت خلق خدا است بہ این رہبانیت راہ جدا است

نزیبد عقل را رہبانیت دل بیفگن از خرد خود را بہ مشکل

قیام شب نوافل امر خیر است ولی افضل ازینہا نفع غیر است

چنین گویند ارباب یقین ز راہ فکر در حال فریقین

گلیم خود برد اول فریقے | بگیرد فرقهٔ ثانی غریقے

بدانی چیست شرع اصل هر خیر | همان اصلاح خویش و خدمت غیر

بقدر وسع خیر خویش جوید | بعون غیر تا امکان بپوید

بفعل و هم بفعل و نیز از مال | کند امداد خویش و غیر فی الحال

ولیکن فرق دارد فضل این خیر | فزون از آن است خود خدمت غیر

طریق این یکی کاملتر باشد | دل حق بین درین معنی بیاشد

به انسان لازم آمد خدمت غیر | کند تا وسعت خود خدمت خیر

کجا خیرے بدون خدمت آید | بلا خدمت زیان طاقت آید

خدا بخشید طاقت بهر خدمت | بتو باشد حساب صرف طاقت

اگر بیکار کردی طاقت خویش | چه آری روز محشر تحفه پیش

بلا خدمت لباس کس رسد کس | زیان و زیان طاقتش بس

کند کامل بکاری انبیی خویش — کند او کار غیری بیش از بیش

حکیم و مصلح و کامل طبیبست — بفکرت دردش تدبیرش مقرر

محقق مخبر صادق مکمل — ز حق کامل بود تحقیقش ابدل

پی تحقیق ما را امر فرمود — بروی ما در تدقیق بکشود

بگفتند اهل تحقیق از بصیرت — خرد پرور خرد نیک سیرت

ابا و هم رسولش کرد آسان — بهر دو دین حق را بهر انسان

[بگف]تند اهل تقلید امر کار — چنین کان بیان شریعت امر دشوار

[؟] رسل کار را زو هم کردند — خلائق را بسی بی باکی بپرند

ز اعمی یا کارشان بشهرت — قبول عام گردید از جهالت

مگر وقعت ندارد کار ایشان — بنزد اهل حق ای اهل ایمان

کجا مقبول قول بی دلیلی — بود تا کی دلا این قال و قیلی

بجو تحقیق از ما گر نیاید ‌‌ ‌‌ ‌‌ بجز تقلید مشکل کے کشاید

ولی تقلید اہل عقل باید ‌‌ ‌‌ ‌‌ جز این تحقیق از دیگر نشاید

سراسر اہل حکمت اہل تحقیق ‌‌ ‌‌ ‌‌ سراپا اہل فطنت اہل تحقیق

بوند اہل روایت با درایت ‌‌ ‌‌ ‌‌ حقیقی مجتہد فی الدین بحجت

حقیقی نائبان سرور بریا ‌‌ ‌‌ ‌‌ رسول حق بہین پیغمبر ما

حقیقی وارثان مصطفی اند ‌‌ ‌‌ ‌‌ حقیقی نائبان مجتبی اند

نبی را خادم و محرم و امت ‌‌ ‌‌ ‌‌ مطاع اہل دین خاصان طاہر

تفاوت گیر از ہمت شان ‌‌ ‌‌ ‌‌ بود بر گردن ما منتہا ید

مقید جملہ عالم سعی ایشان ‌‌ ‌‌ ‌‌ جزای خیر شان بدہ ربا

ہمین اصحاب راے و اجتہاد اند ‌‌ ‌‌ ‌‌ ہمین ارباب نقیب استناد اند

سزاوار وثوق و اعتماد اند ‌‌ ‌‌ ‌‌ سراسر مستحق اعتماد اند

بفهمید و خرد در خلق ممتاز | همین کافی به ایشان پایه ناز

حقایق دان و اصحاب صلاحند | معارف خوان و ارباب فلاحند

محدث مجتهد اعیان دینند | همه از خرمن شان خوشه چینند

روایت با درایت اصل تحقیق | درایت کار عقل و اهل تدقیق

بدون عقل تحقیقی نباشد | ورای عقل تدقیقی نباشد

[illegible] آمد پی ادراک و تحقیق | خرد باید پی فهمید و تدقیق

[illegible] آمد سعی تحقیق | کمال عقل تحقیق [illegible]

[illegible] ن [illegible] دل بیاییم | به میدان حقیقت یکه تازیم

ز [illegible] باز آییم | به اسلام تحقیقی خود بیاییم

کند دل ختم بیت نظامی | ادیب گنجوی خود گرامی

خداوندا در تحقیق بکشا | نظامی را ره تدقیق بنما

دعای دل دعای آن حکیم ست
نوای دل نوای آن فہیم ست

۱۳ شعبان المعظم سنہ ۱۳۱۱ھ نبوی مطابق ۲۰ فروری سنہ ۹۴ء

رفت او زنده بر آسمانها | زنده باشد هنوز آنجا

گویند یهود کان مسیحا | هرگز نامد بدار دنیا

آرد پی شان حکومت حق | آید چو مسیح ادا شود [illegible]

بود او نه مسیح آنکه آمد | مظلوم ظلمها [illegible]

درباره آن نبی اولی العزم | گویند افسانها [illegible]

عمر طبعی هر بشر را | از چشم خرد بگر [illegible]

خالق یک دائم الحیاتست | آن یک ذات [illegible]

غیر از خالق حیات جاوید | [illegible] آن دید

هر اہل حیات را وفاتست | [illegible] ممات

اینگونه حیات بهر عیسیٰ | ممکن نبود [illegible]

ابن آدم چو هست عیسیٰ | از بطن مریم است پیدا

چیدا شد و زندگی بسر کرد — از دنیا عاقبت گذر کرد

بالید مثال غنچه مردم — نالید بسان غنچه مردم

خورد و آش طعام و کرد آرام — مردست رسید چون بهنگام

قرآن ناطق بفوت و بین — انجیل گواه موت و بین

در مائده بین که گفت عیسی — یارب تا بوده ام بدنیا

هر قدر ما نبر کی سپردم — دعوای الوهیت نکردم

گفتم که خدای را پرستید — من عبد و شما عباد هستید

تا با وحیات طی نمودم — بر امت خود گواه بودم

وقتیکه مرا وفات دادی — بر امت خود نظر نهادی

بنگر انجیل و آیتش خوان — فرمود مسیح خود بیاران

تا من نروم نه احمد آید — رفتن پی او مرا باید

این رفتن من که واجب آمد — از بهر شما مناسب آمد

احمد بشما دوام باشد — فیضان او مدام باشد

یعنی و بنش همیشه ماند — عاقل هست آنکه این بداند

گوید سرها که من نگفتم — سفتند درها که من نسفتم

رفتن بفلک بجسم و با جان — لاریب محال عادیش دان

این هست خلاف فطرت انس — باشد نه بوفق قدرت انس

تبدیلی نے بسنت الله — تغیری نے بفطرت الله

بالفرض هنوز زنده او هست — از زندگیش ترا چه در دست

خواهی چه حصول از حیاتش — کن ای افسانه خوان ثباتش

از موت او چه نقص داری — ای از عقل سلیم عاری

آمد زحق و ادای حق کرد — بگذاشت جهان بوقت آن فرد

توحید خدای واحد آموخت | تعلیم نمود و بهره اندوخت

باز آمدنش چه ماجرا هست | بگذار این دردسر چرا هست

تثلیث گرفت جای توحید | توحید رب چو خواست تأیید

احمد آمد بکرد تجدید | آمد با او کمال توحید

تثلیث و شرک را بدر کرد | توحید ثبوت سربسر کرد

چون کرد ختم حجت الله | زین دار برفت آن حق آگه

اکملت دینکم بخواندست | کار او ماند و او نماندست

چون نیست لزوم بعد خاتم | از چیست ورود ابن مریم

وهم تست خیال خام است | گر دین مسیحی تراست

خاتم آیا چه نقص بگذاشت | وین حق را علم نیفراشت

خواهی که بیاید آن مسیحا | بهر تکمیل دین بیضا

الملکُ و حکم نه یاوت — تکمیل از غیر شد مراوت

افسوس به بیت حالی تو — آوخ به زبون خیالی تو

بکشا قرآن و کن هویدا — آیت عیسیٰ کجاست بنما

گوئی بورود اوست اخبار — مشعر بنزول اوست آثار

گویم که محققین امت — موضوعش گفته اند و تهمت

اثبات روایت اندرست — باید بسبب اصول و حجت

کورانه قبول هر روایت — نی راه بصیرت و درایت

عقل خود را کنی چو عاطل — تا یابی تمیز حق ز باطل

ناکام بهوا ای برادر — خواهند چرا ز رسول داور

نی کار رسول ملک دادن — بنیاد مملکت نهادن

مقصود شان چه خوش عیانست — امید مراد لا بیانست

آید اگر آن مسیح اعظم
روح الله و نبی اکرم

گوید تهلیل رب و تمجید
سازد تثلیث رد به توحید

اقرار عبودیت نماید
در راه الوهیت نیاید

ابن اللهیتم نگوید
غیر از عبدالله ره نجوید

انکار صلیب هم کفارت
بدهد از خود چنین بشارت

انکار ابن و اب نماید
دائم سجده برب نماید

گوید معبود یک خدا است
گوید مسیح و یک خدا است

من عابد و ساجد خدایم
مخلوق و شاهد خدایم

خالق را هیچ حاجتم نیست
ورا مر خلق شرکتم نیست

[illegible] ببینید
ابن مریم منم ببینید

کردم سجیات خود هدایت
زیرا سجدا حق عبادت

من خود کردم عبادت حق — فرمودم امر طاعت حق

بیکار شد این هدایت من — امت چو گرفت طاعت من

تو به بکنید جمله یکسر — تا رحم کند خدای برتر

اسم امت از و ستیزد — کین نیست مسیح و پس گریزد

راهی از وی کسی بجوید — رازی بادی یکی نگوید

برعکس کسی دگر بباید — دعوای الوهیت نماید

هستم ابن الله ار بگوید — اقرار صلیب نیز جوید

هم پیش کند کفایت خویش — بهر عالم شهادت خویش

فدیه بشدم براه عالم — شستم از خون گناه عالم

او را دجال خواند اسلام — ماند او نام او به ناکام

گیر بند از منکران عیسیٰ — از زعم خود اگر کسی را

انکارش عیسوی نماید — انکار مسلمین فزاید

پس راه وفاق از کجا هست — بگذار این خدشها چرا ست

آیا این راه اتفاق ست — یا راه نفاق و هم شقاق ست

راسے مر اتفاق را نیست — بنگر که همین نفاق باقیست

عیسیٰ باز آمدن دگر بار — بخشد چه ثمر بگوی ای یار

لا حاصل پس ورود ثانی — بنگر ز خرد که در نهانی

پس چونکه مآل حکایات — از عقل طلب بکن جوابات

گوید انجیل کان مسیحا — آیم بجوا بیان بگفتا

ظاهر ست این که آن مجید — در پیش حواریان نیامد

بگذشت دو الف سال بنگر — این وعده وفا نشد برابر

گر هست ورود او مراد ست — تکذیب نبی ست اعتقاد ست

[illegible] اعتقاد بیراه	او مخبر صادق است والله

[illegible] نفسش نبود مقصود	مقصودش استقامت بود

[illegible] او چونکه پیش تو بود	گویا او نزد تست موجود

با عرض چو پیش تو بیاید	صد قیمت بیند چنانکه باید

این آمدنش بدار دنیا	حاشا نبود ز دار اخری

زیرا که کسی ز دار عقبی	هرگز ناید بدار دنیا

این فطرت حق بود هویدا	قانون قدر است پیدا

باز آمدنش پی حسابست	در حشر که روز احتسابست

زانجا که نبی گواه عادل	بر امت خویش هست ایدل

آری گوید رود چو استاد	در حق تلامذه پی یاد

ایم من درس خوب خوانید	آموختها تمام رانیدم

آیم من امتحان نمایم — جهد و غفلت عیان نمایم

محشر خود روز امتحانست — باز آمدن نبی در آن ست

اینجا چه به احتساب آیی — در جنت بے حساب آیی

صورت بینی تمام بگزار — راه معنی بگیر ای یار

شوریده حکایتے بگویی — مضمون واقعی بجویی

هموار بگو مفید مطلب — نکشا بفائده گہے لب

بگزار این قصه های باطل — عقل خود را مکن تو عاطل

از رفتن زینجا ضرور باید — از عقبی باز کس نیاید

تنبیه بشر بدار دل تو خرسند — زین قصه گہے ترا نپرسند

تحقیق آن بکتب بپرسند — در روز حساب و دل بران بند

این گر سخنی بسی زیانست — خسران عظیم جاودان ست

بد بعلم و عقل ای یار – حفظ دین رسول بسیار

سازند بنور حفظ خوشتر – ارباب علم و عقل اکثر

هر رهبر [illegible] زمان ست – بنگر این معنی عیان ست

بنگر ای نکته رس یگانه – مهدی هر مصلح زمانه

هر مجتهد ست و هر مجدد – مهدی پی رهروان مرشد

هر فرد محقق ست مهدی – هر فرد مدقق ست مهدی

در هر دو بیست مهدی چندی – تحقیق نگشته است در بند

تحقیق مدام در کشاده – اهل خرد و راست [illegible] داد

مسدود نگشته راه تحقیق – مردان خدا براه تدقیق

مهدی ره یاب پاک رهبر – هر دو [illegible] بود برابر

این راه نه اچه باد باشد – ره یافتگان [illegible] باشند

تا چند این انتظار مهدی — تا کی از وهم نامرادی

آینده مهدی گر آید — البته هدایتی نماید

هر کس که زمان او بیابد — از مهر هدایتش بتابد

گر تو بزمان او نباشی — حاصل چه کنی ز مغز پاشی

در دست تو این زمان حالست — مستقبل یافتن خیالست

برخور ز مهدیان موجود — نی از مهدی بوهم موعود

هادی قرآن بدست تو هست — از بهرش بخوان که تا دهد دست

تعلیم خاتم النبیین — فرموده آن مکمل دین

تحقیق محققین کامل — تدقیق مدققین فاضل

عقل تو داده خدا هست — دین حق را برآن بناهست

بین چندین مهدیان بکارت — بنما ز چیست انتظارت

بگذاشته این همه وسایل — موجود و دلایل فضایل

باشی در انتظار مفقود — یا چشم براه غیر موجود

زعمی مهدی شود موعود — وهمی مهدی بکرد موجود

او هاسم و خیال ها گزاری — کاری ز عقل پیش آری

بالفرض آید امام موعود — یا باز آید امام مفقود

مطلوب از وی بگو چه داری — خواهی از وی چه دستیاری

بگذاشت چه خاتم نبوت — تا مهدی آن کند هدایت

کامل گردید دین ز احمد — تکمیلی کاسے طلب نتابد

آینده امام را علامات — گویند ز مختلف روایات

شیعی بیند علامتی چند — سنی هرگز ببیند دلبند

هر ایک مقصود خویش جوید — مضمون بطریق خویش گوید

اذا تعارضا تساقطا

شیعی مهدی که مینماید | علمش سنی زبان کشاید
هر دو متعارضند باهم | ساقط شده مهدی معصوم
مهدی گر ز غیبت آید | این حال مشاهده نماید
بنگر چه کند امام آخر | در حالت اختلاف ظاهر
گوئی که کند بجبر و اکراه | مسدود این اختلاف را راه
هرگز قول تو معتبر نیست | در دین خود جور را گذر نیست
گوید قرآن که رهنما هست | در دین اکراه را نه راه است
گر قصد تو ملک و حکمرانیست | دین مهدی بر این بنا نیست
گوئی مهدی امام دین است | در دین پس رهنما همین است
پس مهدی سلطنت چه خواهی | بنگر ز خرد چه این تباهی
اسلام قوی کند بگوئی | از مهدی مطلب این بجوئی

این بیت دروغ بی فروغی — نبود اکذب ازین دروغی

اسلام قوی شود به تحقیق — وز کشف علوم راه تدقیق

این کار کند نه سیف آهن — سازد این کار عقل روشن

چون تیغ خرد کشد دلاورد — از جهل برون برآورد گرد

امید ز مهدی خیالی — گو ای یار از نکو مآلی

لا یعنی انتظار بگزار — کن کار از خرد بکن کار

قدر عمر عزیز بشناس — حق را بسپاس عاقل الناس

شیعی نه امام در نظارت — خواهی نه صلوة با جماعت

گردید خیال محض امامت — بنگر چه فزود این کرامت

بگزاشته هادیان حقیقی — در وهم بمهدی رفیقی

بشنو ای شیعی خبر را — ای سنی منتظر نظر را

ای نوبت از ره خرد گیر ‌‌ ‌ ره گیر و نه راه نابلد گیر

مخروش و میا بجوش ای یار ‌ کن گوش ز هوش نغز گفتار

کافی نه ترا کلام رحمان ‌ کافی نه ترا پیام یزدان

کافی نه ترا پیمبر احمد ‌ کافی نه ترا علی امجد

کافی نه دوازده امامت ‌ کافی این یک خیال خامت

محرومی این قدر ز دهی ‌ حالانکه تراست درک فهمی

آید مهدی نه حسب عقل ست ‌ آید مهدی نه وفق نقل ست

بنگر نظر است و درایت ‌ بگذر ز حضیض پست حالت

بشنو که بنای قصه این ست ‌ نی کار شریعت و نه دین ست

ای شائق از کمال غیرت ‌ تعبیر شنین ز خواب حیرت

در دور آخر خلافت ‌ شد چند فریق اهل ملت

ساعی بہر فرقہ تا خلافت — آید بفریق خود بعجلت

خواہان خلیفہ فریقی — خواہان دیگری طریقی

ہر یک بفریق خویش ساعی — ہر یک بطریق خویش ساعی

تالیف قلوب ہر فریقی — کردی بہ جدا جدا طریقی

تحسین فریق خویش میکرد — تزئین طریق خویش میکرد

توہین مخالفان نمودی — تذلیل شان ز حد فزودی

طوفان مخالفت چو بر جوشست — طغیان خلاف عقل چون کاست

ہر فرقہ بحسب مقصد خویش — از نام نبی خیر اندیش

بس وضع حدیث کرد ای وا — این جادہ گرفت وا دریغا

حسن ظن داشت گو سراسر — کوتہ اندیش شد مضرر

از وضع حدیث جست یاری — درکار خود ز خام کاری

اقوال نمود حسب طینت — منسوب بصاحب نبوت

کرده اخبارهای مهدی — از نام رسول حق منادی

تا خلق به اعتقاد آید — انبوه فریق خود فزاید

کردند نقیبها اشاعت — در دور حدیث بی صداقت

موضوعه حدیثهای پر زور — زین راه شدست آه مشهور

بنگر چه شد از جهالت عام — آخر آمد چگونه انجام

بگذشت خلاف و هم خلافت — گردید زمانه حسب عادت

رفتند فریقهای ساعی — در دهر نماند هیچ داعی

زین وضع اثر پذیر گشتند — مهدی گویان بسی گذشتند

وضّاع حدیث را اجل برد — این فتنه ولی نه از جهان مرد

ممتد شد قرنها زمانه — باقیست هنوز این فسانه

برطرز دگر فسانه باقی	بر نهج دگر ترانه باقی
مهدی گزشته روایت	مهدی آینده شد ز غفلت
وضع اخبار شد مطلب	مطلب شد فوت قصه بر لب
وضع اخبار از غرض شد	شد فوت غرض خبر مرض شد
این مطلب دنیوی نمایان	شد داخل اعتقاد ایمان

تا ید مهدی فسانه بگزار
از راه خرد دلا بکن کار

قواعد اعظم

گویم تو اعظم القواعد	هر قاعده مخزن الفوائد
در باب اصول نیک آئین	دستور عمل بکن قوانین

نعمان ہمام امام اعظم | زر و ضوابط این مسلّم

لاریب جواہر حقائق | آورد ز معدن دقائق

بنگر شان جلی نعمان | حق بین حق گو بود نمایان

بنگر در وسعت خیالش | بنگر در رفعت مآلش

گنجینهٔ علم و عقل نعمان | اہل تحقیق را نگہبان

راس اصحاب رای حق بین | روح ارباب نیک آئین

رہبر بدرایت روایت | ہادی بره دلیل و حجّت

نعمانی شبلی زمانه | در علم و فضل خود یگانه

تحقیق کرد از بصیرت | بنوشت امام را چه سیرت

طرز تحقیق را نوی داد | دانش را قوت قوی داد

فیض شبلی زیاده ہر آن | یابد خیر جزا فراوان

تحقیق بکرد امام اعظم — ایمان و عمل جدا ز باہم

باب الایمان ز بابِ اعمال — الحق باشد جدا بہر حال

جزوِ ایمان نباشد اعمال — در باب این نکتہ ای نکو فال

ایمان تصدیق دل بجا ہست — غیر از عرفان یقین کجا ہست

ایمان متعلق دل ای جان — اعمال و فرائض ست ز ارکان

اعمال و فرائض از جوارح — معنی اینک صریح و واضح

مومن کافر بترک اعمال — ہرگز نشود بگویمت حال

مومن عاصی شود نہ کافر — از ترک عمل دلالت ظاہر

کفر و ایمان بہم نیاید — انکار ایقان بہم نیاید

مومن نے کافر و نہ منکر — کافر منکر نہ مومن آخر

حق گفت کہ شرک را نہ بخشم — ما دون او چرا نہ بخشم

مومن ناجی اگرچه زانیست — برخوان چه حدیث مصطفی نیست

در حق بجنت آید — فهمیدن آن بعقل باید

مومن عاصی بدست رحمن — باشد در فضل و عدل یزدان

خواهد بخشد خدا ز رحمت — عصیان مومنی برانست

مومن عاصی نجات یابد — از حق دائم حیات یابد

یابد گر بے عذاب فضلست — یا بعد عذاب راه عدلست

ایمان ثابت بجهل اعمال — بنگر از عقل ای نکو فال

نکند جهل فرایض ایمان — نقصان مومنی بایمان

اسلام چو دعوت ابتدا کرد — باب لا ایمان بقول وا کرد

خواندی هر شخص را بایمان — میخواست از عقل تحقیق ایمان

بوده نه فرایض اندر آن حال — بوده ست نه قیل و قال اعمال

اینک فضل و کمال ایمان
بنگر حسن کمال ایقان

زینجا مشمار ای نکوحال
لازم نه فرایض و نه اعمال

تعمیل اوامر و نواهی
بیشک لازم بود کماهی

حق الله و حق عباد ست
هر دو بتو لازم او فتاد ست

اعمال صالحه بدنیا
باید از بهر زاد عقبیٰ

الایمان لا یزید و لا ینقص

بشنو قول امام اعظم
فهم معنی بیارا بنده هم

ایمان زاید بود نه کمتر
این قاعده را زهوش منگر

مقدار شود نه بیش نی کم
مقدار معینی مسلّم

فرموده مصطفی ست ایدل
بشناس این راز فهم کامل

از صوم و صلوة شد نه صدیق | بوبکر ببین ز چشم تحقیق

از صدق دلی شدست صدیق | در باب این نکته را بتدقیق

جزو ایمان نشد چو اعمال | بیشی و کمی کجا درین حال

ایمان زاید شود ز طاعات | کم از عصیان بنگر روایات

بیشی و کمی بکیفیت هست | نے در مقدار و کمیت هست

یعنے بلحاظ ضعف و شدت
زاید یا کم شود یقینت

قایل بودست بو حنیفه | در زمرهٔ تابعین خلیفه

اندر متعلقات ایمان | یکسان باشند کل مسلمان

در معتقدات کل مساوی | این معنی راست عقل حاوی

اصحاب و عوام مومنین هم | در معتقدات بیش نے کم

تصدیق صحابہ ہمہ | از تصدیق خیر نسبت برہمہ
در تصدیق فند جملہ یکسر | اصحاب و دیگران برابر

لیکن از صالحات و خیرات
فوقند صحابہ نکو ذات

لا نکفر احدا من اهل القبلة

کردی نہ محقق گرامی | درراہ اجتہاد نامی
تکفیر اہل قبلہ گاہی | درایمان کفر را نہ راہی
فیاض ولی بوحنیفہ | میداشت چہ نسبت شریفہ
نے کفر مخالفی روا داشت | نے فسق معاندی بجا داشت
تفسیق مخالفست جوری | از راہ خرد نماہی غوری
در جادہ کفر و فسق و انکار | درباب مخالفی ہر دو یار

مومن ہر اہل قبلہ بیشک
این کفر خیال و وہم بشکن
گوید تا آنکہ دو خدا ہست
مومن کے دو خدا بگوید

کفرش کن از خیال منفک
ای یار از عقل و فہم بشکن
مومن کافر بگو چرا ہست
راہ مشرک کجا بپوید

مومن نے مشرک و نہ کافر
از عقل بہ بین کہ ہست ظاہر

محقق مجتہد نعمان مسلّم
امام اعظم اعظم سوادی
سر اصحاب رائے و اہل تحقیق
روایت را نکردی بی درایت
روایت با بعقل و فہم بنیاد

بتحقیق امور دین معظّم
بعلم و عقل کامل اجتہادی
بد ارباب قیاسش جاہ تدقیق
گہی از راہ دانش او سماعت
نہاد از دست حکمت داد حق داد

درایت کار عقل و فهم آمد ضرور داند نه کار وهم آمد

نه لازم داشت آن کان فقاهت ثقه راوی پئے شرط روایت

روایت را نه کافی شان راوی ثبوتش راست عقل و فهم حاوی

جلیلی هست راوی یا نبیلی بجز حجت نباید قال و قیلی

مدار اعتباری نیست قایل ثبوت قول می باید بعاقل

خلاف عقل قطعی یک روایت نمیکرد او سماعت از درایت

همی الغا نزد عقل و نقل ست همی یک جادهٔ ارباب عقل ست

خلاف عقل قطعی معتبر نیست بگفتا او حدیثی این مگر نیست

حدیث معتبر معقول و مدلول ببین قولش چه مدلولست معقول

پیمبر بود معقول نه ما نه حکیم و عاقل و کامل یگانه

حکیمی این چنین معقول گوید نه نا معقول نه نا مدلول گوید

چرا منسوب سازی غیر معقول بدان حکمت نصاب گنج مدلول

کنی ای بیخرد این کار بیہات	کند بیعقلی تو این چہ اثبات
درایتش ہم بالفاظ روایت	قرارش ہم بمعنی و درایت
شود پس بنگر راہ روایت	بنزد اہل تحقیق از درایت
ز وسعت قصہا را از روایت	کجا افسانہ کار اہل حکمت
فقیہان گر رواۃ آن خبر اند	روایت را بپیشش معتبر اند
امام اعظم آنرا کرد مقبول	روایات چنین معقول و منقول
بہ ارباب روایت بی درایت	ازینجا شد مشدد فی الروایت
چنان بسیار اعظم ابن ثابت	خطاب این یا فتی ابدل ازو ثابت
کند ظاہر خطابش رفعت شانش	باو کافیست این فخر نمایان

جزاے خیر تحقیق فراوان
ز رب خویش بیحد یافت نعمان

خدای حکیمی که جان آفرید | خرد را بدل توانان آفرید

نهاده بنای شریعت بعقل | کند عقل هر وجه اشیا نقل

بهر امر خود مصلحتها نهاد | بهر نهی باب مصالح گشاد

بیان مصالح بتوجیه خیر | نهی عقل روشن نماید نه غیر

خرد اکرم خلقت خالق است | خرد اعظم نعمت رازق است

همین است منشاء احکام حق | بگیرای عقیل از خرد این سبق

بباید بشر خویش معاش و معاد | بدنیا و عقبی شود بامراد

کند کار دنیا همه بی خلل | بیابد بعقبی جزای عمل

حق خویش و غیری نماید ادا | بدست آورد تا رضای خدا

او امر بود یا نواهی بود | بوفقش رضای الهی بود

ترا لازم است ابو الصدق و صفا | بجا آری احکام تشریع را

بشرعی تمدن چو آمیختند ‏— ره ارتقا گشت بر تعبیه بند

بملت بشد اختلاف کثیر ‏— عسیر آمد این دین سهل و یسیر

بشد تنگ راه معاش و معاد ‏— یکی در خلاف دگر ایستاد

نمودند بازار تکفیر گرم ‏— نه از خالق و نی ز مخلوق شرم

بهم گشته تکفیرها آنچنان ‏— مسلمان نباشد یکی در جهان

بذلت رسید و فلاکت رسید ‏— بجان و بایمان هلاکت رسید

ضرورست پس تا بتعلیم سلیم ‏— بدانیم تشریع را ای فهیم

نمائیم تشریع و غیرش جدا ‏— که تشریع تنها است حکم خدا

درامر تکوینیه و اعمال تشریع نیست ‏— تجسس بحکم شریعت نیست

در ابواب خارج ز تشریع بهر ‏— سراسر بخلقست بود اختیار

امور تمدن بنا بر علم ‏— میامیز در شرع عقل ای حکیم

بیاورد دین را رسول زمان — نه احکام دنیا که دین نیست آن

رسالت بود در امور دین — نه در غیر دین ست از عقل بین

بود غیر شرعی بقرآن اگر — و یا حکم پیغمبر ای نامور

به امت نه آن حکم حجت بود — وقوعش بحکم ضرورت بود

نگفتا خدا سے رسول خدا — که در غیر شرعی اطاعت نما

ز راه تمدن نه از راه دین — بگیریم آن حکم را بالیقین

خلافت کنان جانشین نبی — بسی کرده اند اختلاف جلی

ز مال غنیمت کسی از سداد — با بنای هاشم نصیبی نداد

به جزیه و امر طلاق از عمر — چه تعمیل شد از تعمق نگر

خلاف رسولش مکن اعتقاد — بحسب مصالح شد این اجتهاد

چو آن غیر شرعیست لیس علیهم — بقرآن بود یا باحیا رهم

بشرعی تمدن بکن مختلط
ضوابط بکن بر محل منضبط

ز شرع است آزادیت ای سلیم
چرا این غلامی وهم الیم

علاوه بگر عقل را این شرف
بکن وهم بالکل زدن یکطرف

که فرمود آن احسن الاعتقاد
امام اعظم اعظم الاجتهاد

برای تعبد بود گو عمل
تو معقول از اشهر بی خلل

چو نعمان چنین داد تحقیق او
بدار این ازحق بشد با مراد

بایمان از آن گشت مشروط عقل
که سازی بهر امر مربوط عقل

نخستین خدا عقل وپس شرع داد
چراغی نهاد و رهی بر گشاد

پس از عقل کن کار دنیا و دین
هدایت همین هست شرع مبین

فصل اجتهاد

تخلیق بشر خدا چو بنمود … تشریف خرد عطا بفرمود

دینی داده گزین مقبول … منقول او تمام معقول

بنیاد دین بعقل بنهاد … واد حکمت بس از کریم داد

ابواب هدایت و سعادت … بگشاد بروی ما ز رحمت

مبعوث نمود انبیا را … تعلیم دین کنند ما را

فرمود اوامر و نواهی … از حکمت بالغه کماهی

خاتم آورد دین کامل … لازم تبعیتش بعاقل

قرآن اساس اصل دین ست … قانون خدای ما همین ست

لازم بے اتباع قرآن … فهم معنی ست از خرد ان

نصی که صراحتش عیان ست … فارغ از حاجت بیان ست

هر جا که ضرورت بیان شد … تفسیر کردنش عیان شد

تفسیر آیتے به آیت | باید اگر از ره وضاحت

تبیین رسول بهترین است | تفسیر دگر کجا چنین است

تفسیر نبی چو نیست معلوم | حق راه بیان نکرد مسدود

یا امر نوی چو سر بر آرد | قرآن و خبر سکوت دارد

دانش مخفی نمی نماید | تحقیق از و گره گشاید

در قرآن گفت حق تعالیٰ | کس کو نمود جهد در ما

بر روی ما راه ها کشائیم | گنج اسرار ها نمائیم

زینجاست که اجتهاد کردند | اهل تحقیق ره سپردند

بهر این منصب نمایان | ارباب حل و عقد شایان

باب تنقید شان کشادند | معیار اصول خوش نهادند

رفتند بجادهٔ درایت | کردند این کار را نهایت

بهر تنقید دین منقول ... گردید محک اصول معقول

این ضابطه بسکه معتبر شد ... اخبار کاذبه پدید شد

پیدا شده فرق حق و باطل ... شد جهل به پیش عقل عاطل

این ضابطه کرد در زمانه ... موضوع حدیث چون فسانه

این مجتهدان چها نمودند ... پس عقده ز کارها کشودند

اما دو برادران دینی ... یک شیعی و دیگریست سنی

در مجتهدان چو راه جویند ... مضمون تعصبی بگویند

باهم در قولها خلافست ... انصاف کجا که اعتسافست

رانند زینگونه حرف سنی ... ششصد چو گذشت سال هجری

گردید قیاس صاف محدود ... شد باب اجتهاد مسدود

گویم که محشی خبردار ... تالیف نست رد مختار

تشریف نبوت ای خوش آئین — شد ختم بخاتم النبیین

دعوای نبی شدن کراهت — لیکن در اجتهاد واهست

زعم تو که اجتهاد شد بند — از نص بنمای ای خردمند

در قرآن ست یا باخبار — یا مجتهدی بگفت ای یار

بگذشت هزار سال و سه صد — این قول بگو نه کس بر آمد

در متن و شرح یا بدیدی — این حاشیه پس چرا کشیدی

نقلاً قولت نه قابل دید — عقلاً زینگونه هست تردید

هر لحظه حوادث زمان ست — اَلعالَمُ حادِثٌ عیان ست

بر حادثه های تازه ای یار — فتوای محدث قدیم آر

آن مجتهدان که درگذشتند — زین حادثه کی خبیر گشتند

فتوای شان چگونه آری — سازی با مومنان چه یاری

پس بگوی سبیل مؤمنین چیست | چون مجتهدی بقول تو نیست

نقلاً چون قول تست مردود | عقلاً هم را تو نه محمود

شیعی گوید چو مجتهد مرد | با خود فتوای خویش هم برد

این مجتهدی که در حیات است | قولش کافی و با ثبات است

فرض است بقوم انقیادش | سرتابی کفر از اجتهادش

گویم ای شیعی ای برادر | ز انصاف بقول خویش بنگر

این مجتهدت بگو کدام است | او هست رسول یا امام است

معصومیتش چو نیست بالجزم | بر کفر دگر چرا کنی عزم

دیگر بشنو که بر ملا هست | گر مجتهدی بکربلا هست

یک در دیگر سواد باشد | او هم با اجتهاد باشد

در مسئله که بحث افتاد | در رای بهم خلاف رو داد

تشبیهی بازی تو فارغ البال | تقلید کدام اندرین حال

تقلید یکی اگر نمائی | از قول دگر بگفرائی

پس ختم نه اجتهاد باشد

هم فرض نه اقتضاد باشد

نعمات الٰهی

ای برادر نظر دوا کن | چشم بکشا بیا تماشا کن

میوه‌ها و نفائس عالم | این چرند و پرند جمله نعم

همه آرام و لذت دنیا | همه اکرام و عزت عقبیٰ

نه همه صرف خلاف فطرت هست | هم بعکس قیاس و علت هست

نه همه صرف نکبت اندازد | آدمی را بهشت اندازد

نه همه صرف خلاف حکمت حق | بی نصیبی همه ز نعمت حق

منع رهبانیت چنین آمد — در کلام خدا مبین آمد

سوره نحل ای برادر خوان — آیتی چند از آن کنیم بیان

چارپایان که آفرید خدا — محض نعمت از برای شما

هست ز آنها برای فرد بشر — پوشش و هم منافع دیگر

بعض را خاص ز انهمه انعام — خورش خویش میکنید دوام

در چراگاه وقت شام و سحر — آمد و رفت شان بیکدیگر

رونق و زینت است بهر شما — عزت و حشمت است بهر شما

چارپایان کنند کار شما — حملگی میکشند بار شما

سوی شهری که رفتنش نتوان — مگر آنگاه کز مشقت جان

بدرستیکه آن خدای کریم — بشما هست مهربان و رحیم

نیز اسپان و استران و خران — آفرید آن خدای هر دو جهان

تا بر آنها شما سوار شوید — صاحب زینت افتخار شوید
هم خدا آفریدگان اشیا — که ندارید علم آنها را
اندکی شرح این کنیم بیان — بین ز چشم خود که هست عیان
در زمان رسول خیر ورا — تا به برقی و ریل بود کجا
این دخانی سفاین اسباب — منتفع زان شویم در هر باب
هم کجاوه و آهنین آلات — که ازانیم فارغ الحالات
عقل کردست موشگافیها — که نعم این چنین رسید بجا
هم چنین چیزها کند پیدا — که ندانیم علم آنها را
باز بنگر بسورهٔ اعراف — در حلال و حرام فیصله صاف
حق بگفتا بگو رسول انام — کیست آنکس که او نمود حرام
زینت ایزدی که کرد عیان — از پی بندگان خود یزدان

هم نفیس و لطیف و ذائقه دار — از خورشهای پاک و نغز و گوار

کن بیان بهر مومنان اینهاست — متمتع شوند بی کم و کاست

کنم آیات را چنین تفصیل — بهر قومی که دانش است دلیل

گو خدای من ای ذوی الافهام — جز فواحش دگر نکرد حرام

ظاهری فحش و معنوی مطلق — هم گناه و تعدی ناحق

کردن شرک با خدای جهان — که دلیلی نیامدست بر آن

چیزهای که علم نیست ازان — گفتنش بر خدا حرام بدان

ای برادر نظر کن از انصاف — که خدای کریم واضح و صاف

این نعم را با عطا کردست — فضل بر ما نگر چها کردست

نعم او گرفته شکر آریم — یا که در ترک زهد انگاریم

غیر اقوام سنت شده یا — زهدها گشته است نکبتها

غیر اقوام سرفراز شدند — برتر از ما به برگ و ساز شدند

ما به پستی خود چنان زییم — اسفل السافلین همی تازیم

سر برون آر یا رو راهی کن — پستی خویش را نگاهی کن

پند دل را بجان و دل برگیر — جهد بنما تتبعی بگیر

آنچه دادت خدا ز دست مده — پا بمردی کن بدست بنه

دستها گیر و شو ز دست نگر — برخور از دست خود نه دست دگر

نه بدستی بدست هست اگر
که بهشت بدست دست دگر

اقوال حکمت مآل امام اعظمؒ

خوش گفت والا امام اعظمؒ — دانا که همعصر خضر سالم

باید بهر شد مهیا
دار فنا خبردار دنیا

تا در دهر از طریق عزت
بنماید خوش در آن سکونت

شاکر باشد بدار فاخر
هم سعی کند بدار آخر

بهبود معاش وهم معادست
زین قول دلا همین مرادست

کار دنیا و کار عقبی
از عقل بوجه نیک بنما

یک را دیگر شد در باید
غیر از یک دیگرے نباید

خوش بیان کرد امام با اکرام
دل ز فرزانگی بفهم کلام

هر کسی حدیث آموزد
هم مسائل ازان نیندوزد

مثل عطر را دو بو دارد
لیک فهم چنین نمی آرد

که فلان دارو فلان عرض است
فهم عاری ز منشاء غرض است

پس دلا چون حدیث میخوانی — حکم دین را ازو نکو دانی

مسئله را طریق استنباط — نه ز تفریط و هم نه از افراط

نیک دانی ز راه عقل سلیم — به معانی تفسیر و هم تفهیم

مخبر صادق و رسول امین — دین حق را نمود خویش تبیین

قول و فعلش حدیث ما باشد — در ره حکمها بما باشد

لیک تحقیق آن ز فهم آید — فهم ما درک وی ز وهم آید

فهم و درکی به ره حق کار آید — از احادیث حکمها بردار

راه تحقیق و جادهٔ تدقیق — مده از دست خویش ای صدیق

عقل خود را اگر کنی تو رفیق — بر گشائی به ذروهٔ تحقیق

گر مقلد تو واقعی هستی — مفکن خویش را تو در پستی

بکنی کار کان امام نگفت — گیر شغلی که آن همام نگفت

مصلحت بین حکم دین میباش / لولوی حکمت از خبر میباش

از توهم مشو گهی مجبور / کارها کن ز عقل تا مقدور

قصها و فسانها بگزار / نکته رس باش و نغزدان آیار

بر خرد چون بنای دین آمد / رهنما عقل دور بین آمد

رهنمای چنین بحق واصل / مگذار ای خردور کامل

از درایت نگر روایتها / از خرد جملگی شهادتها

مصلح عالم و رسول خدا / عقل کل هادی طریق هدی

داد تعلیم چون شریعت را / کرد تبیین کتاب و حکمت را

قول حق هم حدیث پیغمبر / هی از حکمت الهی ذکی منکر

عقل در کار کرد امام همام / نظم دین زو شده است نیک انجام

هیچگه او نگفت عقل گذار / گفت بر عقل نه بنای کار

کرد زینگونه بیشتر تاکید / بشکن از هوش اما صر التقلید

HONI SOIT QUI MAL Y PENSE
DIEU ET MON DROIT
قیصر انڈیہ سلامت باد
با مراد و با کرامت باد
مہاراجہ جوان بخت جوان اقبال
الٰہی با دولت و با اقبال

اطیعوا اللہ واطیعوا الرسول واولی الامر منکم

وہ مالک ملک ہے تو اللہ
بندے تیرے ہیں شہنشاہ

اللہ سے تیری کبریائی
شرکت نہ اسمیں رونمائی

یارب ہے فضل تیرا ہم پر
وکٹوریہ ہند کی ہے قیصر

مہر تاباں ہے قیصرہ ہند
پرنور ہوا اس سے کشور ہند

فیاض جہاں ہے خلق پرور
مشہور زماں ہے عدل گستر

یارب یہ ترا اثر بیاں ہو
تاثیر کا یاں عیاں ہو

تالیف قلوب کا ہو باعث
اخلاص خوب کا ہو باعث

تو نے ہی دیا ہے حکم اظہر
لازم فرمانبری ہے یکسر

بندوں پہ فرض حکم تیرا — تسلیم حکم کام میرا

حدیث کے خاص حکم اسلام — لیکن عقلاً یہ حکم ہی عام

صدق دل سے ہو اسکی تعمیل — ہرگز نہ ہو عذر اور تاویل

اب سنیے قیصری رعایا — یہ حکم خالق البرایا

اہل ہندوستان سنیے — دل سے دلکش بیان یہ سنیے

سنیے ای والیان نامی — نواب و راجگان گرامی

سنیے یہ ای سپاہ افواج — ہیں بحر ظفر کے تم سب امواج

سنیے ای افسران عسکر — تیغ مردانگی کے جوہر

خالق نے دیا ہی حکم ہمکو — قرآن سے ملا ہی حکم ہمکو

ورثہ با اطاعت سے کام — فرماتا ہے خالق زمانہ

دیکھو قرآن کی ہدایت — آئی ہے اسمیں صاف آیت

اللہ و رسول و حکمراں کے — ہو جاؤ مطیع جان و دل سے

جو حکم رسول و حکمراں ہے — وہ حکم مالک جہاں ہے

دیکھو اگر آنکھ سے عقل بینا کی — اس حکم میں مصلحت خدا کی

انسانکو چاہیئے کہ آگاہی — دنیا و عقبے کی خیر خواہی

اصلاح معاش کار دنیا — اصلاح معاد کار عقبےٰ

اصلاح ان دو کی لازمی ہے — دونوں سے فلاح آدمی ہے

ہے فرض منصب رسالت — اصلاح معاد کی ہدایت

اصلاح تمدن کی قوانین — کرتا ہے شاہ نیک آئین سے

دونوں سے اصلاح خلق کی ہے — دونوں سے فلاح خلق کی ہے

دونوں کو یہی اپنی غرض ہے — عالم کا نظام حکم رب سے

مقصود خدا فلاح عالم — ہو مرضی حق فلاح عالم

دونوں یہ خلیفۂ خدا ہیں — گو اپنے طریق میں جدا ہیں

لازم دونوں کی ہے اطاعت — اللہ کی جیسی ہے اطاعت

جو تو امر ملک و دیں کرتا ہے — یہ قول عاقلاں بجا ہے

سر پہ ہو نہ ظل شاہ جب تک — ہو حفظ نہ ملک و دیں کا تب تک

لازم ہے صاحب حکومت — تا ملک و دیں کی ہو حفاظت

ہے یعنی خلاف رزم شاہ — ہرگز ہرگز نہ چل تو یہ راہ

عصیان عظیم ہے بغاوت — خسران الیم ہے بغاوت

اخلاص ہے شکر نعمت شہ — ہے فرض عین اطاعت شہ

ہو صدق ضمیر سے سراسر — اخلاص ہے مدار ہر کار

رکھیے نہ نفاق سے سروکار — چاہ آفت میں گر نہ اے یار

خالق کو نہیں نفاق مقصود — خواہاں ہے کہ ہو شقاق مسدود

اللہ جو دو وفاق خواہاں — اور عقل بھی اتفاق خواہاں

شاہی نہیں بے مشیت حق — شاہی ہے محض ارادت حق

خالق دیتا ہے مصلحت سے — قبضہ میں شہ کے اپنے بندے

جو حکم خدا نے دیدیا ہے — حبل اللہ اس لیے کہا ہے

ہے حکم خدا اطاعت شاہ — روشن ہے عقل دیکھ لے راہ

یہ حبل ہے بس متین و محکم — وابستہ ہے اس سے نظم عالم

یہ حبل متین نہ چھوڑ حاشا — ہے تیری پناہ اور ماوا

بیشک ہے خلاف رب رحمٰن — تعمیل خلاف حکم سلطاں

اس راز کو عقل کھنچتی ہے — اے صاحب راے جان لیجے

اک حق خدا دگر حق ناس — ان ہر دو حقوق کا ہو کر پاس

در بارۂ حق ناس مطلق — مختار ہے اب حساب حق

ہے حق الناس اطاعت شاہ — اتلاف حق بغاوت شاہ

باغی کو نہ شاہ سے معافی — نے شرع الٰہ سے معافی

باغی نہیں کچھ عطا کے قابل — ہے وہ قہر و سزا کے قابل

کر غور اے صاحب درایت — ہمسر ہے شرک کی بغاوت

نسبت بعباد شرک یزداں — نسبت بمعاش بغی سلطاں

فیروزی خلق شاہ سے ہے — بہروزی خلق شاہ سے ہے

ہے شہ سے اعانت برایا — ہے شہ سے رفاہت رعایا

اخیار کا نفع شاہ سے ہے — اشرار کا دفع شاہ سے ہے

حافظ ہے حقوق خلق کا شاہ — ناصر سب کا ہے گاہ و بیگاہ

آزار موحدین نہ چاہے — ہے سرکشی بنا ہے

حفظ جان حفاظت مال — ہے قبضہ شاہ میں بہر حال

ہمدین اگر نہو ترا شاہ | رکھتا ہو مذہب جدا شاہ

دین تیرا خلاف شرع سلطاں | ہوا دہری اصل و فرع سلطاں

تا ہم تجھ پر ہے فرض طاعت | ہے گرچہ مانع نہ دین ملت

پستی خیال سے گزر جا | عقل رہبر سے راہ پہ آ

عاقل کا ہو خیال عالی | شایاں نہیں پستیٔ خیالی

وسعت رکھتا ہے دین اسلام | تنگی سے ہو فیض وہم ناکام

یہ بند و قیود ہیں خیالی | ہے جن سے یہ تیری پست حالی

تیرا یہ وہم ہی بلا ہے | زندہ بہ گور کر دیا ہے

بالکل وسعت خدا نے دی ہے | آساں ہر کام سہل ہی ہے

اللہ کے نبی نے سب فقط | کی دین قویم کی ہدایت

اوہام نے کر دیا ہے پابند | انساں کا ہو گو سرشتہ خورسند

کر غور ای صاحب فراست
شاہی ہی غرض ہی بس سیاست

جو شرط لسان ہے دین عرض ہے
شہ کو مذہب سے کیا غرض ہے

تجھکو ہی کام اپنی رہ سے
کیا کام ہی تجھکو دین شہ سے

قرآن نے کیا نہ تنگ تمکو
پڑھ لیجیے لکم و دینکم کو

کہتا ہی نہیں یہ کرکے شہ جبر
مذہب میں ہمارا آؤ فی الفور

لیکن کہتا ہی کرکے شفقت
شاہ باعدل و بامروت

تیرے دین سے نہیں سروکار
کچھ ہمکو رعیت وفادار

منظور ہے بس اطاعت شاہ
فرمانبری و اطاعت شاہ

ہی تجھکو مبارک اب تری کیش
رہ دین میں اپنے تو وفا کیش

تو شوق سے اپنے دین پہ رہ
رہ نیک بدی سے پر حذر رہ

ہرگز تو مگر خلاف قانون
ہی بہر رفاہ عام موزون

ہی ہمکو رفاہ عام مقصود — لازم ہی یہی مدام مقصود

ہی لطف بیکران معبود — ذمہ میں ہین بندگان معبود

ہم حافظ مال و حافظ جان — ہم انکے حقوق کے نگہبان

ہم انکے شریک شادی و غم — رنج و راحت میں انکے باہم

گر تجھپہ کبھی کسی سے ہو جور — دیوینگے سزا ہم اسکو فی الفور

ہی ذمہ پہ اپنے عدل و انصاف — حق میں بندوں کے واضح و صاف

کیسے ہیں یہ خسروی مکارم — ہی طاعت شاہ تجھپہ لازم

اسلام ہی یہ اے برادر — اس راہ سے جا نہ باہر

قیصرہ کا یہ عہد پیماں ہے — شاہنشہ ہند کا زبان ہے

وہ ظل خدا ہی عدل گستر — نام نامی ہے خود مظفر

وکٹوریہ ہے [illegible] — شاہنشہ و ہند و [illegible]

تمت

شہر شوال المکرم

سنہ ۱۳۱۱ ہجری نبوی

صلی اللہ علیہ وآلہ

واصحابہ وسلم

سنہ ۱۸۹۴ ع